

Εισαγωγή στο Δίκαιο

Α' εξάμηνο
Σημειώσεις του μαθήματος

Μέρος I:
Νέδα Αθ.Κανελλοπούλου-Μαλούχου
Αναπληρώτρια Καθηγήτρια

Μέρος II:
Όλγα Τσόλκα
Επίκουρη Καθηγήτρια

Μέρος Ι

Ι. Το Δίκαιο, η Νομική Επιστήμη και η σημασία τους για τις Διεθνείς και Ευρωπαϊκές Σπουδές

1. Το Δίκαιο

α) Το Δίκαιο ως έννοια του δυτικού πολιτισμού

- Η λέξη «το δίκαιον» βρίσκεται για πρώτη φορά στον Ησίοδο, *Έργα και ημέραι*, τον 7^ο αιώνα π.Χ., και σημαίνει την αρετή που έχει ο δίκαιος άνθρωπος.

Από τον 5^ο αιώνα π.Χ. και μετά «δίκαιον» σημαίνει σταθερά δύο πράγματα:

- το σύνολο των κανόνων που σε ορισμένη περιοχή και σε ορισμένη ιστορική στιγμή ρυθμίζουν υποχρεωτικά την κοινωνική συμβίωση των ανθρώπων = ισχύον δίκαιο

- το ιδανικό θεμέλιο στο οποίο στηρίζεται το ισχύον δίκαιο

Στα λατινικά: *jus*=ο θρησκευτικός λόγος με ισχύ νόμου

Ιταλικά: *diritto*, γαλλικά: *droit*, γερμανικά: *Recht* < λατ. *directum*=ευθεία

- Μπορεί κανείς να δει διαχρονικά ότι το ισχύον δίκαιο είναι το σύνολο των κανόνων κοινωνικής συμπεριφοράς που είναι υποχρεωτικοί μέσα σε μία ανθρώπινη ομάδα εφόσον αυτή έχει την ευχέρεια να εξαναγκάζει τα μέλη της προς συμμόρφωση σε αυτούς

[Αραβαντινός, *Εισαγωγή στην Επιστήμη του Δικαίου* 1983, σελ. 21]

Ο εξαναγκασμός μπορεί να είναι οι κυρώσεις, η αποζημίωση, η τιμωρία, και μπορεί να πηγάζει είτε από τα ήθη είτε από την αυθεντία ενός αρχηγού, ηγέτη, δικαστή, νομοθέτη ...

- Το ζήτημα του ιδανικού θεμελίου του δικαίου γεννιέται ήδη στην Αθηναϊκή Δημοκρατία με τους Σοφιστές και τη σκέψη ότι το «συμβατικό» διακρίνεται από το «φυσικό (νόμος/ φύσις). Από εκεί και πέρα, γίνεται η διάκριση μεταξύ του ισχύοντος δικαίου, που

επιβάλλεται και εξασφαλίζει το συμφέρον της κατεστημένης τάξης, και της δικαιοσύνης ή της ηθικής ή του ορθού λόγου, που αναφέρονται δηλαδή στον κόσμο των αξιών.

Η διάκριση αυτή αντιστοιχεί στη διάκριση μεταξύ Θετικού Δικαίου και Φυσικού Δικαίου:

- Θετικό Δίκαιο : είναι το Δίκαιο που θεσπίζει ή δέχεται μια πολιτεία μέσα από καθορισμένες διαδικασίες.

- Φυσικό Δίκαιο: είναι οι αρχές και κανόνες που εκφράζουν ένα αξιακό δεοντολογικό σύστημα μιας λιγότερο ή περισσότερο ευρείας κοινωνικής ομάδας. Πολλές φορές οι κανόνες αυτοί θεωρούνται ότι είναι αναπόσπαστα δεμένοι με τη φύση του ανθρώπου.

[Τσάτσος, *Συνταγματικό Δίκαιο*, τόμος Α, 1994, σελ. 72 επ.]

Εφ'εξής όταν αναφερόμαστε στο Δίκαιο εννοούμε το ισχύον Δίκαιο ή Θετικό Δίκαιο.

- Το Δίκαιο δεν είναι ένα υλικό ή φυσικό φαινόμενο, αλλά ένα δημιούργημα της ανθρώπινης κοινωνίας. Έτσι, η μορφή, η δομή, η ισχύς του Δικαίου συναρτώνται με τη μορφή της κοινωνίας, δηλαδή με τον πολιτισμό. Η παρατήρηση αυτή έχει ως επακόλουθο ότι η προσέγγιση του Δικαίου συναρτάται με το συγκεκριμένο πολιτισμικό πλαίσιο όπου εμφανίζεται το κοινωνικό φαινόμενο του Δικαίου. Είναι προφανές ότι ο Κώδικας του Χαμουραμπί στην Αρχαία Μεσοποταμία, οι Δέκα Εντολές του Μωυσή δεν μπορεί να θεωρηθούν ως Δίκαιο στην δική μας κοινωνία. Ούτε όμως μπορεί να θεωρηθεί ως Δίκαιο το παραδοσιακό Δίκαιο των αφρικανικών χωρών ή το Δίκαιο της ναζιστικής Γερμανίας.

Στην ουσία του, το δίκαιο εκφράζει την ίδια την κοινωνία, που αυτό-οργανώνεται μέσα από μία διαδικασία που περιλαμβάνει την αντίληψη των ιστορικών παραδόσεων και των αξιών, την μετατροπή των αξιών αυτών σε κανόνες και την τήρηση των κανόνων αυτών στην καθημερινότητα. Γι'αυτό και ανάλογα με τη διάκριση των κοινωνιών διακρίνουμε και διαφορετικά συστήματα Δικαίου ή οικογένειες Δικαίου.

β) Το Δίκαιο ως αντικείμενο της Νομικής Επιστήμης

- Υπό αυτήν την οπτική, η έννοια του Δικαίου είναι έννοια του δυτικού πολιτισμού, αφού η νομική επιστήμη, δηλαδή η συστηματική ενασχόληση με το φαινόμενο του Δικαίου είναι προϊόν του δυτικού πολιτισμού.

Η νομική επιστήμη=η συστηματική γνώση και αξιολόγηση του Δικαίου.

Στην κλασική νομική επιστήμη το Δίκαιο συνδέεται με το κράτος. Το κράτος είναι πηγή του Δικαίου, αφού Δίκαιο είναι οι κανόνες που θεσπίζει ή αποδέχεται το κράτος. Αντίστροφα, το Δίκαιο είναι το εργαλείο με το οποίο οργανώνεται, ασκείται, επιβάλλεται η κρατική εξουσία.

(Δηλαδή, η σύμβαση μεταξύ δύο ατόμων, π.χ. ενοικίαση, δεν είναι δίκαιο. Η σύμβαση όμως μεταξύ δύο κρατών είναι δίκαιο.)

- Στην κατηγορία του «δυτικού κόσμου» εντάσσουμε κατά κανόνα την Ευρώπη, τη Βόρεια και Νότια Αμερική (εκτός της Κούβας), την Αυστραλία, τη Νέα Ζηλανδία, τη Νότια Αφρική και το Ισραήλ. Κοινό χαρακτηριστικό είναι η αντίληψη για το Δίκαιο, το οποίο παίζει πρωταρχικό ρόλο στη οργάνωση της κοινωνίας, έναντι των κοινωνικών ηθών, και επιτρέπει τη μετατροπή της κοινωνίας. Το κράτος είναι πηγή του Δικαίου, δεσμεύεται όμως από το Δίκαιο (> κράτος δικαίου, αρχή της νομιμότητας, κυρίαρχη θέση του νόμου, γραπτό ή άγραφο Σύνταγμα). Σε κάθε περίπτωση, κράτος και Δίκαιο είναι στην υπηρεσία του ατόμου που είναι στο επίκεντρο της κοινωνικής οργάνωσης και υποκείμενο θεμελιωδών δικαιωμάτων.

2.Η διδασκαλία του Δικαίου στο ΔΕΠΣ

α)Το αντικείμενο των Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών

- Οι Διεθνείς Σπουδές είναι κλάδος της πολιτικής επιστήμης. Η πολιτική επιστήμη ερευνά το φαινόμενο της εξουσίας ως «πραγματικό» φαινόμενο (και όχι ως κανονιστικό ή νομικό), ερευνά τις προϋποθέσεις παραγωγής της εξουσίας καθώς και τις προϋποθέσεις που είναι απαραίτητες για την επίτευξη ενός πολιτικού στόχου. Ως πραγματικό

εννοούμε το κοινωνιολογικό, οικονομικό, πολιτικό και νομικό στοιχείο.

- Οι Διεθνείς και Ευρωπαϊκές Σπουδές είναι ένας ειδικότερος κλάδος της πολιτικής επιστήμης, που μελετά τις σχέσεις εξουσίας στο διεθνές επίπεδο και στο περιφερειακό ευρωπαϊκό επίπεδο. Μελετά επομένως τις διεθνείς σχέσεις, τους διεθνείς και περιφερειακούς οργανισμούς καθώς και τους νεώτερους μηχανισμούς περιφερειακής ολοκλήρωσης, όπως η ευρωπαϊκή ενοποίηση.
- Από τη φύση τους Διεθνείς και Ευρωπαϊκές Σπουδές έχουν αναγκαστικά διεπιστημονικό του χαρακτήρα και χρησιμοποιούν ποικίλα γνωστικά πεδία και αντικείμενα, όπως η ιστορία, η πολιτική επιστήμη, η οικονομία, το Δίκαιο....

β) Η σχέση Δικαίου και Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών

- Ο ρόλος του Δημοσίου Διεθνούς Δικαίου, ως ρύθμιση των διακρατικών σχέσεων, των διεθνών οργανισμών, των ανθρωπίνων δικαιωμάτων
- Ο ρόλος του Ιδιωτικού Διεθνούς Δικαίου, ως ρύθμιση των ιδιωτικών σχέσεων που ανάγονται σε περισσότερες πολιτείες
- Ο ρόλος του Ευρωπαϊκού Δικαίου: Συμβούλιο της Ευρώπης και Ευρωπαϊκή Ένωση
- Ο ρόλος του Συνταγματικού Δικαίου ως έκφραση της κυριαρχίας των κρατών αλλά και ως στοιχείο της παγκοσμιοποιημένης κοινωνίας

II. Το Δίκαιο και οι κλασικές διακρίσεις του Δικαίου

1. Η λειτουργία του Δικαίου

α) Δίκαιο και κοινωνία

Το Δίκαιο είναι ένα σύστημα κανόνων που στοχεύει στην οργάνωση της ζωής εν κοινωνία : ubi societas, ibi jus

Αυτό σημαίνει ότι:

- Το Δίκαιο ρυθμίζει την εξωτερική συμπεριφορά των μελών της κοινωνίας. Ο λόγος ύπαρξης του Δικαίου δεν είναι το *forum internum*, η εσωτερική στάση, η συνείδηση του ανθρώπου: Ο Ροβινσών Κρούσος, ο ήρωας του ομώνυμου μυθιστορήματος του Ντάνιελ Ντεφόε, ολομόναχος στο νησί όπου ναυάγησε δεν είχε ανάγκη το Δίκαιο (αντίθετα, διάβαζε τη Βίβλο). Η ανάγκη για το Δίκαιο δεν προέκυψε παρά χρόνια αργότερα, όταν εμφανίστηκαν στο νησί κανίβαλοι και ο Παρασκευάς....
- Το Δίκαιο υπηρετεί έναν κοινωνικό στόχο.
 - Πρωτίστως, στοχεύει στη διατήρηση της τάξης στην κοινωνία και στη διασφάλιση της κοινωνικής ειρήνης: μιλάμε εδώ συνήθως για τη «δημόσια τάξη» ή τη «δημόσια ειρήνη».
 - Παράλληλα, το Δίκαιο – ειδικότερα το Δίκαιο των δυτικών χωρών – στοχεύει και στην μετατροπή της κοινωνίας, στην πρόοδο: μιλάμε εδώ για το «δημόσιο συμφέρον» που μπορεί να συνίσταται στην οικονομική ανάπτυξη ή στον περιορισμό των κοινωνικών ανισοτήτων.
 - Όμως, το Δίκαιο – ειδικότερα το Δίκαιο των δυτικών χωρών – στοχεύει και στην πραγμάτωση κάποιων αξιών που θεωρούνται θεμελιώδεις για την κοινωνία: το Δίκαιο υπηρετεί, ή έστω οφείλει να υπηρετεί ένα αξιακό σύστημα. Στο σημείο αυτό βρίσκουμε τη σχέση μεταξύ Θετικού Δικαίου και Φυσικού Δικαίου, Δικαίου και Δικαιοσύνης, Δικαίου και ιδεολογίας.
- Τα προηγούμενα στοιχεία θέτουν το ζήτημα της νομιμοποίησης του Δικαίου, δηλαδή της αποδοχής των κανόνων Δικαίου από το κοινωνικό σύνολο. Η νομιμοποίηση του Δικαίου είναι, αφ' ενός

- τυπική, ο κανόνας Δικαίου πρέπει δηλαδή να παράγεται μέσα από συγκεκριμένες διαδικασίες που η κοινωνία έχει αποδεχτεί ως δικαιопαραγωγικές (π.χ. δημοκρατικά εκλεγμένο Κοινοβούλιο, έθιμο...) και αφέτερου

- ουσιαστική, ο κανόνας Δικαίου πρέπει δηλαδή να εκφράζει την αντίληψη της κοινωνίας περί Δικαίου.

β) Δίκαιο και κράτος

- Το Δίκαιο δεν είναι ο μόνος κανόνας που στοχεύει στη ρύθμιση των κοινωνικών σχέσεων. Κανόνες που ρυθμίζουν την κοινωνική συμβίωση περιλαμβάνονται επίσης σε:

- θρησκεία

- ηθική

- ήθη και έθιμα (π.χ. στη λαογραφία)

- εθιμοτυπία (π.χ. το σαβουάρ –βίβρ)

- δεοντολογία (π.χ. σε ορισμένα επαγγέλματα, όπως γιατροί, δημοσιογράφοι)

- συμβάσεις (π.χ. μίσθωση κατοικίας)

- κανονισμοί λειτουργίας (π.χ. κανονισμός σχολείου, καταστατικό εταιρίας)

- επιείκεια

- Ειδοποιό στοιχείο του Δικαίου είναι η σχέση Δικαίου και κράτους:

- Το κράτος είναι η πηγή του Δικαίου: ως Δίκαιο νοείται το Θετικό Δίκαιο, δηλαδή το Δίκαιο που θεσπίζεται από το κράτος ή αναγνωρίζεται από αυτό. Το Θετικό Δίκαιο που ισχύει μια συγκεκριμένη χρονική στιγμή στο κράτος είναι το ισχύον δίκαιο (π.χ. το ελληνικό Σύνταγμα του 1952 αποτελεί θετικό δίκαιο, αλλά όχι ισχύον.) Το Δίκαιο που θεσπίζεται από το κράτος μέσα από τις καθορισμένες δικαιопαραγωγικές διαδικασίες ονομάζεται και θετό ή γραπτό Δίκαιο.

Δίκαιο που δεν θεσπίζεται από το κράτος αλλά αναγνωρίζεται ως Δίκαιο από το κράτος είναι το έθιμο ή εθιμικό ή άγραφο Δίκαιο. Το έθιμο, για να είναι πηγή του Δικαίου, πρέπει να συγκεντρώνει δύο

στοιχεία: Πρέπει να αποτελεί μακρόχρονη, επαναλαμβανόμενη και ομοιόμορφη πρακτική (*consuetudo*) που ακολουθείται με την πεποίθηση ότι ανταποκρίνεται σε κανόνα ισχύοντος Δικαίου (= *opinion juris*).

Το έθιμο ως πηγή του Δικαίου παίζει σημαντικό ρόλο στην Αγγλία (που ανήκει στην οικογένεια του *common law*). Στα ηπειρωτικά συστήματα, όπως είναι και το δικό μας (που ανήκει στην ρωμαιογερμανική οικογένεια Δικαίων), το έθιμο μπορεί να είναι μόνο συμπληρωματική πηγή του Δικαίου και δεν μπορεί ποτέ να υπερισχύει του θετού Δικαίου αν έρχεται σε αντίθεση με αυτό.

Το έθιμο αποτελεί σημαντική πηγή του Δικαίου στο Διεθνές Δίκαιο.

- Το κράτος διασφαλίζει την τήρηση του Δικαίου μέσα από τους μηχανισμούς καταστολής και καταναγκασμού που διαθέτει (< Max Weber: το κράτος διαθέτει το μονοπώλιο της νόμιμης βίας). Το κράτος διασφαλίζει την τήρηση του Δικαίου με την απειλή κυρώσεων ή την επιβολή κυρώσεων από τα όργανα του κράτους (π.χ. αστυνομία, δικαστήρια, σωφρονιστικά ιδρύματα).

- Η λειτουργία του Δικαίου ως οργάνωση των κοινωνικών σχέσεων στο πλαίσιο του κράτους σημαίνει πως το Δίκαιο δεν μπορεί να αποτελεί ένα απλό σύνολο κανόνων, «πλίνθοι και κέραμοι ατάκτως ερριμμένοι» αλλά ένα «σύστημα», δηλαδή ένα σύνολο οργανωμένο. Το σύστημα των κανόνων Δικαίου που ισχύουν σε ένα κράτος ονομάζεται έννομη τάξη.

Για να μπορεί το Δίκαιο να αποτελεί πράγματι μια έννομη τάξη πρέπει το ίδιο το Δίκαιο να προβλέπει μηχανισμούς κανόνες για την επίλυση της σύγκρουσης των κανόνων σε περίπτωση όπου υπάρχει αντίθεση μεταξύ τους.

- Τέτοιος μηχανισμός είναι η ιεραρχική δομή των κανόνων Δικαίου, σύμφωνα με την οποία οι κανόνες Δικαίου κατατάσσονται ανάλογα με την πηγή που τα θεσπίζει σε μία ιεραρχία, έτσι ώστε ο υπέρτερος κανόνας να υπερισχύει του υποδεέστερου.

- Τέτοιοι κανόνες είναι π.χ. η αρχή *lex posterior derogat lege priori*, *lex specialis derogat legi generali* ...

- Οι σύγχρονοι μηχανισμοί παγκοσμιοποίησης επηρεάζουν όμως και την

κλασική σύνδεση κράτους και Δικαίου. Η επίδραση αυτή εκφράζεται τόσο ως προς τις πηγές του Δικαίου, αφού το κράτος παύει να αποτελεί την αποκλειστική πηγή της εξουσίας άρα και του Δικαίου, όσο και ως προς την ιεραρχική δομή των κανόνων Δικαίου. Τέτοια φαινόμενα είναι:

- το soft law
- η πολυεπίπεδη παραγωγή του Δικαίου (πολυεπίπεδη διακυβέρνηση) εσωτερικά στο κράτος και διεθνικά
- η συμμετοχή ιδιωτικών φορέων στην παραγωγή των κανόνων Δικαίου
- το δίκτυο, η πολυσυστημία, ο νομικός πλουραλισμός.

Τα φαινόμενα αυτά προβληματίζουν την κλασική θεωρία του Δικαίου και θέτουν τις προϋποθέσεις μιας νέας, «μεταμοντέρνας» θεωρίας του Δικαίου.

2.Η έννοια του κανόνα Δικαίου

α) Κανόνας και ατομική ρύθμιση

- Ο κανόνας Δικαίου είναι μια πρόταση
 - δεοντολογική: απαγορεύει, επιτάσσει, ή επιτρέπει μια συμπεριφορά (ο κανόνας της φυσικής, π.χ. είναι οντολογική πρόταση)
 - υποθετική: αναφέρεται σε μία υποθετική κατάσταση – μιλάμε για το «πραγματικό» - που όταν πραγματώνεται επισύρει συγκεκριμένα αποτελέσματα – μιλάμε για «έννομες συνέπειες». [Π.χ. άρθρο 41 παρ.2 του Συντάγματος: για ανανέωση της λαϊκής εντολής προκειμένου να αντιμετωπιστεί εθνικό θέμα εξαιρετικής σημασίας (υπόθεση 1) + μετά από πρόταση της Κυβέρνησης (υπόθεση 2) + που έχει λάβει ψήφο εμπιστοσύνης (υπόθεση 3) = ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας διαλύει τη Βουλή (έννομη συνέπεια)]
 - με γενικό περιεχόμενο: η ρύθμιση που θέτει ο κανόνας αφορά ένα σύνολο, μια ομάδα, μια κατηγορία προσώπων χωρίς τα πρόσωπα αυτά να είναι προσδιορισμένα από την αρχή.[Π.χ. στο προηγούμενο παράδειγμα, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας διαλύει τη Βουλή, όποιος και αν είναι ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας τη στιγμή της εφαρμογής του

άρθρου 41 παρ.2.] Η γενικότητα του κανόνα Δικαίου πηγάζει από την αξίωση για ισότητα και για κράτος δικαίου. Υπάρχουν κανόνες με ιδιαίτερα γενικό περιεχόμενο, επειδή εκφράζουν τα θεμέλια, τον πυρήνα της έννομης τάξης: οι κανόνες αυτοί αποτελούν «αρχές» (π.χ. η αρχή της αξίας του ανθρώπου, η αρχή της ισότητας, η δημοκρατική αρχή στο Συνταγματικό Δίκαιο, η αρχή της κυριαρχίας των κρατών, η αρχή της μη χρήσης βίας στο Διεθνές Δίκαιο...).

- με αφηρημένο περιεχόμενο: η ρύθμιση είναι διατυπωμένη έτσι, ώστε να υπάγεται σε αυτή ομάδα περιπτώσεων της κοινωνικής ύλης με κοινά χαρακτηριστικά και όχι συγκεκριμένες περιπτώσεις.[Π.χ. άρθρο 4 παρ.1 του Συντάγματος : οι Έλληνες (σύνολο) είναι ίσοι ενώπιον του νόμου. Π.χ. άρθρο 5 παρ.2 : όλοι όσοι βρίσκονται στην ελληνική επικράτεια (κατηγορία που περιλαμβάνει, Έλληνες, ανιθεγενείς, αλλοδαπούς)....]

- Ο κανόνας Δικαίου διαφοροποιείται από την ατομική ρύθμιση:
 - Η ατομική ρύθμιση μπορεί να αφορά ένα συγκεκριμένο πρόσωπο (π.χ. η άδεια οδηγείσεώς μου, η άδεια γάμου μου, ο διορισμός μου ως δημοσίου υπαλλήλου, το εκκαθαριστικό της εφορίας, η απόφαση του Πρωτοδικείου Αθηνών που μου επιδικάζει αποζημίωση, η απόφαση του Διεθνούς Δικαστηρίου της Χάγης που δέχεται την προσφυγή της Νικαράγουας κατά των ΗΠΑ.....)
 - ή μια συγκεκριμένη ομάδα προσώπων, που μπορεί να αναφέρονται ονομαστικά (πράξη με την οποία απονέμεται μετάλλιο σε δύο πυροσβέστες) ή μπορεί και να μην αναφέρονται ονομαστικά αλλά μπορεί εύκολα να εξατομικευτούν (π.χ. απονομή τιμητικής σύνταξης στις χήρες των θυμάτων της τρομοκρατικής επίθεσης της 11^{ης} Σεπτεμβρίου).
 - Ατομικές ρυθμίσεις μπορεί να προβλέπονται με πράξεις της εκτελεστικής εξουσίας (π.χ. ατομική υπουργική απόφαση, ατομική απόφαση του δημάρχου....) ή με πράξη της δικαστικής εξουσίας (δικαστική απόφαση).
- Οι κανόνες δικαίου περιλαμβάνονται σε διατάξεις. Οι διατάξεις των νόμων εντάσσονται σε τμήματα, κεφάλαια, άρθρα, παραγράφους, εδάφια, υποεδάφια, περιπτώσεις και υποπεριπτώσεις.

β) Κανόνας και κύρωση

- Ο κανόνας Δικαίου είναι δεσμευτικός. Η δεσμευτικότητα του κανόνα Δικαίου διασφαλίζεται με την απειλή καταναγκασμού και κυρώσεων που επισύρει η παραβίασή του. Ο κανόνας Δικαίου του οποίου η παραβίαση επισύρει κυρώσεις καλείται lex perfecta
 - Κατ' αρχήν ο κανόνας Δικαίου τηρείται χωρίς να χρειάζεται να επιβληθούν κυρώσεις, η απειλή κυρώσεων ή, ακόμη και η νομιμοποίηση του κανόνα για τους πολίτες μπορεί να αρκούν
 - Ο καταναγκασμός και οι κυρώσεις σε περίπτωση παραβίασης του κανόνα Δικαίου είναι αποκλειστική αρμοδιότητα του κράτους και των οργάνων του (αστυνομία, δικαστική εξουσία). Η αυτοδικία απαγορεύεται πλην της εξαιρετικής περίπτωσης της νόμιμης άμυνας, και υπό αυστηρές προϋποθέσεις που προβλέπονται από το Δίκαιο.
 - Οι κυρώσεις που επισύρει ο κανόνας Δικαίου είναι επομένως νομικές κυρώσεις, έχουν δηλαδή και αυτές δεσμευτικό και καταναγκαστικό χαρακτήρα: π.χ. η δικαστική απόφαση που επιβάλλει πρόστιμο πρέπει να εκτελεστεί, οι τόκοι υπερημερίας σε περίπτωση καθυστέρηση πληρωμής της εφορίας πρέπει να πληρωθούν....
- Κατ' εξαίρεση, υπάρχουν κανόνες Δικαίου των οποίων η παραβίαση δεν επισύρει κυρώσεις, τουλάχιστον όχι νομικές κυρώσεις. Τότε μιλάμε για *lex imperfecta*. Τέτοιους κανόνες συναντάμε στο Αστικό Δίκαιο (φυσικές ενοχές), στο Συνταγματικό Δίκαιο, στο Διεθνές Δίκαιο... Το ερώτημα τότε είναι αν η απουσία νομικών κυρώσεων αντισταθμίζεται με την ύπαρξη άλλης μορφής κυρώσεων όπως είναι οι ηθικές ή οι πολιτικές κυρώσεις.

3. Οι κλασικές διακρίσεις του Δικαίου

α) Η διάκριση Δημοσίου και Ιδιωτικού Δικαίου

- Η κλασική νομική επιστήμη υιοθετεί μία παραδοσιακή διάκριση των κανόνων του δικαίου ανάλογα με το είδος των σχέσεων που ρυθμίζουν. Πρόκειται για τη διάκριση των κανόνων δικαίου σε κανόνες του Δημοσίου Δικαίου και σε κανόνες του Ιδιωτικού Δικαίου.

Η διάκριση υπάρχει ήδη από την Αρχαιότητα: στον Ουλπιανό (Institutes), 3^{ος} αιών.: *ius publicum/ ius privatum*

Jean Bodin , 16^{ος} αιών.(Expose de Droit Universel):summa divisio

- Η διάκριση αυτή στις δύο αυτές κατηγορίες κανόνων δικαίου συνοδεύεται από την αντίστοιχη διάκριση της νομικής επιστήμης σε δύο κλάδους, τον κλάδο του Δημοσίου Δικαίου και τον κλάδο του Ιδιωτικού Δικαίου. Οι δύο κλάδοι διαφοροποιούνται κατά κύριο λόγο ως προς τη μέθοδο ερμηνείας των εκάστοτε κανόνων.

- Η διάκριση Δημοσίου και Ιδιωτικού Δικαίου έχει οδηγήσει και στη διάκριση των δικαστηρίων σε δύο βασικούς κλάδους (ως προς το σώμα δικαστικών λειτουργιών που στελεχώνουν τον κάθε κλάδο). Έτσι, από τη μια, έχουμε τα διοικητικά δικαστήρια που επιλύουν τις διαφορές όπου έχει εφαρμογή το Δημόσιο Δίκαιο και, από την άλλη, τα πολιτικά και ποινικά δικαστήρια που επιλύουν τις διαφορές όπου εφαρμόζεται το Ιδιωτικό Δίκαιο και το Ποινικό Δίκαιο.

- Σχηματικά και απλουστευτικά μπορεί κανείς να πει ότι

- στο Δημόσιο Δίκαιο ανήκουν οι κανόνες δικαίου που ρυθμίζουν την οργάνωση του κράτους και των άλλων νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου (όπως είναι οι οργανισμοί τοπικής αυτοδιοίκησης, τα πανεπιστήμια,) καθώς και τη σχέση αυτών με τους ιδιώτες, ενώ

- στο Ιδιωτικό Δίκαιο ανήκουν οι κανόνες δικαίου που ρυθμίζουν τις σχέσεις των ιδιωτών μεταξύ τους ή τις σχέσεις των ιδιωτών με τα πράγματα.

Με άλλα λόγια όταν ο ένας παράγοντας της σχέσης που ρυθμίζει ο κανόνας δικαίου είναι το κράτος ή κάποιο νομικό πρόσωπο δημοσίου δικαίου, ο κανόνας είναι Δημοσίου Δικαίου. Αν και οι παράγοντες της σχέσης είναι μόνο ιδιώτες, ο κανόνας που τη ρυθμίζει είναι Ιδιωτικού Δικαίου.

Στην πραγματικότητα η διάκριση είναι λίγο πιο δυσχερής, επειδή πρέπει να ληφθούν υπόψιν και άλλα κριτήρια:

- Έτσι, άσχετα από τους παράγοντες που μετέχουν στη σχέση, αν η σχέση είναι σχέση εξουσιαστική ή σχέση υπαγωγής, όπου δηλαδή ο ένα παράγοντας επιβάλλει τη βούλησή του μονομερώς, δρα ως φορέας δημόσιας εξουσίας (π.χ. δημόσιος υπάλληλος που εγκρίνει και χορηγεί μία άδεια οικοδομής, απορρίπτει μία αίτηση για τη χορήγηση τέτοιας άδειας, βεβαιώνει και εισπράττει φόρους κ.ο.κ.), τότε η σχέση

είναι Δημοσίου Δικαίου.

Αντίθετα, αν η σχέση είναι σχέση ισοδυναμίας ή σχέση ισοτιμίας, όπου δηλαδή κανείς από τους δύο παράγοντες δεν μπορεί να επιβάλλει τη βούλησή του στον άλλον μονομερώς αλλά χρειάζεται τη συμφωνία του, η σχέση είναι Ιδιωτικού Δικαίου (π.χ. ιδιώτης συναλλάσσεται με άλλον ιδιώτη πουλώντας, αγοράζοντας, ενοικιάζοντας ...)

- Επίσης, αν στόχος του κανόνα που ρυθμίζει τη σχέση είναι η προστασία του γενικού ή δημοσίου συμφέροντος, δηλαδή του συμφέροντος του συνόλου του κράτους ή της κοινωνίας, τότε ο κανόνας είναι του Δημοσίου Δικαίου. Αντίθετα, αν ο στόχος του κανόνα είναι η προστασία του συμφέροντος του ιδιώτη ή μιας κατηγορίας ιδιωτών, ο κανόνας είναι του Ιδιωτικού Δικαίου.

- Η διάκριση Δημοσίου και Ιδιωτικού Δικαίου αποτυπώνει την αντίληψη ότι υπάρχουν δύο διαφορετικοί χώροι στην πολιτεία: ο χώρος του κράτους, ο δημόσιος βίος, και ο χώρος των ιδιωτικών, ο ιδιωτικός βίος. Οι δύο χώροι επιτελούν διαφορετικές λειτουργίες, άρα υπακούουν και σε άλλου είδους κανόνες.

Ιστορικά, η διάκριση αυτή εκφράζει την ιδεολογία του φιλελευθερισμού ως προς την οργάνωση της πολιτείας. Ο φιλελευθερισμός, στην πρωταρχική, καθαρή του εκδοχή προτάσσει τη στεγανή διάκριση κράτους και κοινωνίας, άρα και τη στεγανή διάκριση δημοσίου και ιδιωτικού χώρου. Στην περίοδο αυτή γεννιέται και στην νομική επιστήμη η διάκριση Δημοσίου και Ιδιωτικού Δικαίου και έχει καθαρά κριτήρια και διαχωριστικές γραμμές. Στην πορεία όμως των πολιτειών και του δυτικού συνταγματικού πολιτισμού, η φιλελεύθερη ιδεολογία κάμφθηκε, υιοθετώντας στοιχεία των σοσιαλιστικών θεωριών, με συνέπεια η διάκριση κράτους και κοινωνίας να μην είναι πιά στεγανή: το κράτος γίνεται κράτος παρεμβατικό στην οικονομία και κράτος κοινωνικό ή κράτος πρόνοιας. Στη δεύτερη λοιπόν αυτή περίοδο, τα κριτήρια διάκρισης Δημοσίου και Ιδιωτικού Δικαίου δεν είναι πια τόσο σαφή, και μπορεί να έχουμε πεδία του ιδιωτικού χώρου που ρυθμίζονται από το Δημόσιο Δίκαιο καθώς και πεδία του δημοσίου χώρου που ρυθμίζονται από το Ιδιωτικό Δίκαιο. Σήμερα, περνάμε μία νέα περίοδο αμφισβήτησης της διάκρισης Δημοσίου και Ιδιωτικού Δικαίου λόγω των μετασχηματισμών του δικαίου που συνδέονται με την παγκοσμιοποίηση της οικονομίας: η εισαγωγή αρχών του public

management και του new public management στο πεδίο της πολιτικής εξουσίας και της κρατικής διοίκησης οδηγούν στην υιοθέτηση αρχών του Ιδιωτικού Δικαίου στον δημόσιο χώρο.

- Σε κάθε περίπτωση δεν πρέπει να υποτιμάται η σχετικότητα της διάκρισης μπροστά στην ενότητα του δικαίου. Τόσο το Δημόσιο, όσο και το Ιδιωτικό Δίκαιο δεν είναι παρά διαφορετικές εκφάνσεις του δικαίου που αποτελεί ένα ενιαίο σύστημα.

β) Η διάκριση εσωτερικού και Διεθνούς Δικαίου

- Το εσωτερικό Δίκαιο ταυτίζεται με το εθνικό Δίκαιο: είναι το Δίκαιο που κατά κανόνα διέπει τις σχέσεις των προσώπων που ζουν στην κρατική επικράτεια. Αντίθετα, το Διεθνές Δίκαιο ρυθμίζει τις έννομες σχέσεις που εμπεριέχουν ένα στοιχείο «εξωτερικότητας», που εμφανίζουν δηλαδή στοιχεία που την συνδέουν με περισσότερα από ένα κράτη, που εκτείνονται δηλαδή πέρα από την επικράτεια ενός κράτους.
- Την κλασική διάκριση εσωτερικού και Διεθνούς Δικαίου έρχονται να κλονίσουν οι μηχανισμοί περιφερειακής ολοκλήρωσης, στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης. Οι μηχανισμοί περιφερειακής ολοκλήρωσης έχουν ως στόχο την υπέρβαση των κλασικών κανονιστικών δομών του διεθνούς χώρου, δηλαδή των κρατικών και των διακρατικών δομών και τη δημιουργία μιας νέας κανονιστικής δομής, που δεν είναι ούτε εσωτερική ή εθνική ή κρατική, ούτε διεθνείς ή διακρατική, αλλά ορίζεται ως υπερεθνική.
- Στους μηχανισμούς περιφερειακής ολοκλήρωσης ανήκει κατ'εξοχήν η Ευρωπαϊκή Ένωση.

γ) Οι κλάδοι του Δικαίου

• Οι βασικοί κλάδοι του Δημοσίου Δικαίου

- Συνταγματικό Δίκαιο: οι κανόνες που καθορίζουν τη βάση της οργάνωσης και λειτουργίας της πολιτείας, των σχέσεων των ατόμων και των κοινωνικών ομάδων με την πολιτεία, και των σχέσεων της εθνικής έννομης τάξης με τη διεθνή και υπερεθνική έννομη τάξη.
- Διοικητικό Δίκαιο: οι κανόνες που ρυθμίζουν τη διοικητική οργάνωση του κράτους και τη δράση των διοικητικών οργάνων,
- Ποινικό Δίκαιο: οι κανόνες που καθορίζουν τις άδικες και

καταλογιστές πράξεις, και τις ποινές που επισύρουν.

- Δικονομικό Δίκαιο: οι κανόνες που καθορίζουν τις αρμοδιότητες των δικαστικών οργάνων και τις διαδικασίες για την επίλυση των διαφορών που προκύπτουν από την εφαρμογή του Δικαίου (διάκριση δικονομικού/ουσιαστικού Δικαίου)

- **Οι βασικοί κλάδοι του Ιδιωτικού Δικαίου**

- Αστικό Δίκαιο: οι κανόνες που ρυθμίζουν τις σχέσεις ιδιωτικού δικαίου εφόσον αυτές δεν ρυθμίζονται από κάποιον ειδικότερο κλάδο του Ιδιωτικού Δικαίου = είναι τι γενικό Ιδιωτικό Δίκαιο

- Εμπορικό Δίκαιο: οι κανόνες που ρυθμίζουν τις έννομες σχέσεις των εμπόρων κατά την άσκηση της εμπορίας και τις εμπορικές πράξεις που χαρακτηρίζονται ως εμπορικές ανεξάρτητα από την ιδιότητα των προσώπων που τις επιχειρούν.

- Εργατικό Δίκαιο: οι κανόνες που ρυθμίζουν τη σχέση εξαρτημένης εργασίας, δηλαδή την εργασία του (ιδιωτικού) υπαλλήλου, ο οποίος ευρίσκεται υπό-άλλον ή του εργάτη που εργάζεται για λογαριασμό άλλου (του εργοδότη).

Ασκήσεις για την έννοια και τις διακρίσεις του Δικαίου

1. Σήμερα το πρωί που ο Γιάννης πήγαινε στη δουλειά του με το αυτοκίνητό του, και ενώ ήταν κανονικά σταματημένος στο φανάρι, ένας νεαρός με σκεϊτμπορντ και ακουστικά στα αυτιά περνά τη διάβαση και πέφτει επάνω του, με αποτέλεσμα να σπάσουν και το σκεϊτμπορντ και το MP3. Σοκαρισμένος, ο Γιάννης του δίνει τα χρήματα για να αγοράσει άλλα. Η πράξη του αυτή εφαρμόζει κανόνα Δικαίου;
2. Η ζέστη είναι αφόρητη και η Ντόρα αποφασίζει να πάει σχολείο με σορτς, μολονότι το απαγορεύει ο Κανονισμός του σχολείου. Ο Διευθυντής του σχολείου τη βλέπει και της ζητά να πάει σπíti της να αλλάξει: «Το Δίκαιο είναι Δίκαιο» της λέει «ακόμη και αν έχουμε καύσωνα». Καλά της λέει;
3. Το 3333 καταστρέφεται ο κόσμος! Επιζούν μόνον ένας άνδρας και μία γυναίκα-μεταλλαγμένοι- που αποφασίζουν να ξαναφτιάξουν τον κόσμο από τη αρχή, και ξεκινούν θέτοντας κάποιους κανόνες συμπεριφοράς. Είναι άραγε το πρώτο μετά καταστροφήν Δίκαιο;
4. Μετά το μάθημα, στη συζήτηση με τους συμφοιτητές του, ο Μάριος επιμένει ότι το «Φυσικό Δίκαιο» είναι το Δίκαιο του Περιβάλλοντος, ακριβώς επειδή σκοπός του είναι η προστασία της φύσης. Η Ματίνα και ο Ξενοφών σκάνε στα γέλια. «Όχι», του λένε, «το Φυσικό Δίκαιο είναι αυτό που είναι αυτονόητο ότι ισχύει, ισχύει φυσικά». Ποιος έχει δίκιο;
5. Ο νόμος πλαίσιο του 1288/1982 για τα ΑΕΙ αντικαταστάθηκε με τον νόμο 4009/2011. Ποιος από τους δύο αποτελεί θετικό Δίκαιο; Ποιος ισχύον Δίκαιο;
6. Στην τοπική εφημερίδα *Τα Νέα του Ρεθύμνου* διαβάζω τα εξής: «Ζευγάρι συνελήφθη στο Ρέθυμνο για άσκοπους πυροβολισμούς – οι γνωστές μπαλοθιές – που έριξαν στο γλέντι για το γάμο του κουμπάρου τους και οδηγήθηκαν στον εισαγγελέα.....». Μα στην Κρήτη οι «μπαλοθιές» είναι χρόνια τώρα έθιμο, αναρωτιέμαι, γιατί να τους συλλάβουν; Έχω δίκιο;
7. Σύμφωνα με το άρθρο 1 παρ. 2 του Κώδικα Βασικής Αρχαιολογικής Νομοθεσίας (ΦΕΚ 196/7.8.1950) ο χαρακτηρισμός κάποιου οικοδομήματος ως έργου τέχνης χρήζοντος ειδικής προστασίας ενεργείται με πράξη του

υπουργού Πολιτισμού που δημοσιεύεται στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως μετά από γνώμη του Κεντρικού Συμβουλίου Νεωτέρων Μνημείων. Με βάση τις διατάξεις αυτές χαρακτηρίστηκε, με υπουργική πράξη, ως «έργο τέχνης χρήζον ειδικής προστασίας» το κτίριο της οδού Σανταρόζα όπου στεγαζόταν το Πρωτοδικείο Αθηνών (έργο του αρχιτέκτονα Φ.Ζούκη). Ερώτημα: η υπουργική αυτή πράξη είναι κανονιστική (= κανόνας Δικαίου) ή ατομική (=ατομική ρύθμιση);

8. Στο παραπάνω παράδειγμα, η κατάσταση εμπίπτει στο Δημόσιο ή στο Ιδιωτικό Δίκαιο; Και αν η πράξη χαρακτηρισμού ως έργου τέχνης χρήζουσας ειδικής προστασίας αφορά το πανέμορφο νεοκλασικό σπίτι της θείας σας στον πεζόδρομο της Διονυσίου Αρεοπαγίτου, η κατάσταση θα ενέπιπτε στο Ιδιωτικό Δίκαιο;

9. Πάντως η θεία σας – επειδή σας αγαπάει πολύ- αποφασίζει να σας κάνει δωρεά αυτό το πανέμορφο σπίτι (δεν έχει ακόμη χαρακτηριστεί ως έργο τέχνης...). Πηγαίνει στον φίλο της, τον γνωστό καθηγητή του Διοικητικού Δικαίου κ. Αντώνη Παππά για να τη συμβουλευτεί για το πώς πρέπει να γίνει η δωρεά για να γίνει νόμιμα. Όμως αυτός της λέει: «Εγώ δεν είμαι ειδικός. Θα πρέπει να πας σε έναν δικηγόρο που ειδικεύεται στο Αστικό Δίκαιο». Λέτε να το κάνει επειδή ξέρει ότι δεν θα πληρωθεί (μια και η συμβουλή θα είναι φιλική) ή έχει όντως δίκιο;

10. Η Μαρίνα κατάφερε μετά από πολύ κόπο να προσληφθεί στο Πανεπιστήμιο της Νέας Υόρκης ως διδάσκουσα, και είναι πολύ περήφανη ως Ελληνίδα. Γνωρίζει μάλιστα μετά από λόγο τον John, παντρεύονται και ζουν ευτυχισμένοι. Όμως μετά από πέντε χρόνια, η Μαρίνα επιστρέφει στην Ελλάδα για να γίνει καθηγήτρια στο Πάντειο. Η απόσταση φθείρει το γάμο τους και τελικώς μετά από τρία χρόνια τριβών, η Μαρίνα ζητά διαζύγιο. Μπορείτε να την συμβουλευσετε σε ποιόν κλάδο του Δικαίου περιλαμβάνονται οι κανόνες που ρυθμίζουν το αρμόδιο όργανο και τους κανόνες για το διαζύγιο;

11. Στη συζήτηση για τον ΦΠΑ στην ιδιωτική εκπαίδευση ο επίτροπος Οικονομικών Υποθέσεων Π. Μοσκοβισί απέρριψε τον κλιμακωτό ΦΠΑ, ισχυριζόμενος ότι είτε η ιδιωτική εκπαίδευση θα απαλλαγεί από τον ΦΠΑ, είτε θα φορολογηθεί με τον κανονικό ΦΠΑ 23%. Μπορεί να προβάλλει αυτόν τον ισχυρισμό; Σε ποιο Δίκαιο στηρίζεται;

12. Από τις 15 Ιουνίου 2017, όταν ταξιδεύουμε στα κράτη της Ευρωπαϊκής

Ένωσης δεν θα πληρώνουμε πια τέλη περιαγωγής (roaming) για κλήσεις, αποστολή μηνυμάτων και χρήση διαδικτύου μέσω κινητού τηλεφώνου. Αυτό θα ισχύει βάσει συμφωνίας των εταιριών κινητής τηλεφωνίας; Βάσει του εσωτερικού ελληνικού Δικαίου;

13. Και μια τελευταία ερώτηση: Με βάση ποιο Δίκαιο πρέπει να κριθούν οι αεροπορικές επιθέσεις που διεξάγει τελευταία η Ρωσία κατά του Ισλαμικού Κράτους στο έδαφος της Συρίας; Με βάση το Συνταγματικό Δίκαιο της Συρίας; Με βάση το Συνταγματικό Δίκαιο της Ρωσίας; Με βάση το Δημόσιο Διεθνές Δίκαιο; Με βάση το Ιδιωτικό Διεθνές Δίκαιο;

III. Το Συνταγματικό Δίκαιο και το Σύνταγμα

1. Το Σύνταγμα ως αντικείμενο των πολιτειακών επιστημών

α) Συνταγματικό Δίκαιο, πολιτειολογία και πολιτική επιστήμη

- Το Συνταγματικό Δίκαιο είναι ο κλάδος του Δημοσίου Δικαίου - ή, ειδικότερα, του Πολιτειολογικού Δικαίου - που περιλαμβάνει τους κανόνες του δικαίου που αποτελούν το Σύνταγμα μιας πολιτείας. Ως κλάδος της νομικής επιστήμης, το Συνταγματικό Δίκαιο είναι, επομένως, ο κλάδος που ασχολείται με την ερμηνεία και κριτική των κανόνων του Συντάγματος.
Η πολιτεία είναι η πιο ολοκληρωμένη μορφή της κοινωνικής συμβίωσης. Είναι η κατ' εξοχήν πολιτική κοινότητα δηλαδή είναι μια ενότητα
 - που υπηρετεί τα συμφέροντα και τις αξίες των μελών της (=κοινότητα)
 - και που καταλαμβάνει την κοινωνική συμβίωση στο σύνολό της (= πολιτική), συγκεντρώνει δηλαδή όλες τις επιμέρους υπο-ενότητες του κοινωνικού συνόλου.
- Ωστόσο, το Σύνταγμα, ακριβώς επειδή είναι φαινόμενο που συνδέεται με την πολιτεία, δεν ενδιαφέρει μόνο τη νομική επιστήμη. Αφορά και άλλες συναφείς επιστήμες που ασχολούνται με την πολιτεία, όπως είναι η πολιτειολογία και η πολιτική επιστήμη, και που ανήκουν στις καλούμενες πολιτειακές επιστήμες. Έτσι, το νόημα και ο ορισμός του Συντάγματος διαφοροποιούνται ανάλογα με το αν δίδονται στην νομική επιστήμη στενά ή σε άλλες επιστημονικές πειθαρχίες. Είναι επομένως χρήσιμο να διαχωρίσουμε τα δύο πεδία. Ας ξεκινήσουμε από το ευρύτερο πεδίο της πολιτειολογίας και της πολιτικής επιστήμης.
 - Η πολιτειολογία εξετάζει την πολιτεία και τους θεσμούς της από τη σκοπιά της θεωρίας, ερευνά δηλαδή τη φύση, το σκοπό τους γενικά.
 - Η πολιτική επιστήμη εξετάζει την πολιτεία και τους θεσμούς της από τη σκοπιά της πραγματικότητας, ερευνά δηλαδή τις πραγματικές προϋποθέσεις, νομικές, οικονομικές, κοινωνικές, πολιτικές που καθορίζουν τη μορφή και τη λειτουργία της πολιτείας

και των θεσμών της.

Στα πεδία αυτά η έννοια του Συντάγματος ενδιαφέρει ως ιστορικό, κοινωνικό ή ιδεολογικό και θεωρητικό φαινόμενο μιας πολιτείας.

- Αντίθετα, το Συνταγματικό Δίκαιο εξετάζει την πολιτεία και τους θεσμούς της από τη σκοπιά του τι ισχύει ως δίκαιο, δηλαδή ποιος κανόνας Δικαίου ισχύει και τι ακριβώς προβλέπει. Το Σύνταγμα επομένως εδώ ενδιαφέρει ως κανόνας Δικαίου.

- Στην ιστορία του δυτικού πολιτισμού το Σύνταγμα δεν είναι μόνον ένα νομικό κείμενο, ένα σύνολο κανόνων δικαίου, αλλά έχει και μια πολιτική, ιδεολογική σημασία. Όπως παρατηρεί ο Γερμανός δημοσιολόγος Peter Häberle: το «Σύνταγμα [...] είναι η έκφραση μιας πολιτισμικής εξέλιξης, το μέσον της πολιτισμικής αυτοπαρουσίασης ενός λαού, ο καθρέπτης της πολιτισμικής του κληρονομιάς και το θεμέλιο των ελπίδων του». Για τον δυτικό πολιτισμό, το Σύνταγμα είναι συνυφασμένο με μια πολιτική κοινότητα και εκφράζει τις κοινές αξίες της κοινότητας αυτής, που αποτελούν τη βάση της συνοχής και της νομιμοποίησής της.

β) Η ευρύτερη (πολιτική και νομική) σημασία του Συντάγματος

- Ο όρος Σύνταγμα, όπως απέδωσε στην νεοελληνική ορολογία ο Αδαμάντιος Κοραής τον γαλλικό όρο constitution (αγγλικά: constitution, γερμανικά: Verfassung), αποκτά το σημερινό του νόημα με την Αμερικανική (1776) και τη Γαλλική (1789) Επανάσταση. Την εποχή αυτή η έννοια του Συντάγματος ταυτίζεται με ένα καλό αλλά και δίκαιο πολιτικό σύστημα μιας πολιτείας. Ειδικότερα, ταυτίζεται με εκείνο το πολιτικό σύστημα που οργανώνει έτσι την πολιτική εξουσία ώστε να αποτρέπεται η αυθαιρεσία και να διασφαλίζεται ο περιορισμός της εξουσίας χάριν της ελευθερίας.

Το νόημα αυτό του Συντάγματος διατυπώνει χαρακτηριστικά το άρθρο 16 της περίφημης Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη (26 Αυγούστου 1789) της Γαλλικής Επανάστασης, σύμφωνα με το οποίο: « Κοινωνία, στην οποία η προστασία των δικαιωμάτων δεν είναι διασφαλισμένη, ούτε καθορισμένη η διάκριση των εξουσιών, δεν έχει Σύνταγμα».

Σε επίπεδο ιδεολογίας, η διεκδίκηση Συντάγματος εκφράζεται με το κίνημα του συνταγματισμού, το οποίο έχει τις ρίζες του πολύ πριν τις

επαναστάσεις του 18^{ου} αιώνα και το οποίο μεταδόθηκε σιγά-σιγά σε όλα τα «πολιτισμένα» κράτη.

- Ποιες είναι λοιπόν οι ρίζες ή οι πρόγονοι της έννοιας Σύνταγμα πριν από την Αμερικανική και τη Γαλλική Επανάσταση;

- Στην ελληνική αρχαιότητα, υπήρχε η έννοια της «πολιτείας», η οποία σήμαινε την πηγή της εξουσίας και τον τρόπο με τον οποίο αυτή ασκείται στην πόλη: Υπήρχαν λεπτομερείς κανόνες που ρύθμιζαν τη συγκρότηση και σύνθεση της πολιτείας και των οργάνων της και οι οποίοι αποτελούσαν την «πολιτεία» ή, ακόμη, το «πολίτευμα». Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, στα Πολιτικά, «τάξις ταις πόλεσιν η περί τας αρχάς τρόπον νενέμηται και τι το κύριον της πολιτείας» «η δε πολιτεία των την πόλιν οικούντων εστί τάξις τις». Ο όρος Σύνταγμα υπήρχε, αλλά σήμαινε «δομή»: μπορούσε έτσι να υποδηλώνει το είδος του πολιτεύματος (Ισοκράτης), αλλά επίσης ένα κείμενο με δομή ή μια μουσική σύνθεση (Αριστοτέλης).

Κοινό πεδίο της «πολιτείας» στην αρχαιότητα με τη σύγχρονη έννοια του Συντάγματος είναι η οργάνωση και η λειτουργία της πολιτικής εξουσίας στην πολιτεία, δεν περιλαμβάνεται όμως σε αυτήν την αριστοτελική αντίληψη ή διασφάλιση της ελευθερίας και των δικαιωμάτων – ίσως επειδή στην αρχαία ελληνική δημοκρατία η έννοια του πολίτη καθιστούσε περιττή την έννοια των δικαιωμάτων, αφού ο άνθρωπος είναι «μόριον» της πολιτείας. Έτσι, «Σύνταγμα», με την ουσιαστική έννοια δεν υπήρχε.

[Παράλληλα, ούτε με την τυπική έννοια δεν υπήρχε Σύνταγμα: Δεν ήταν νοητή η ιεράρχηση των κανόνων Δικαίου και η αναγνώριση της υπέρτατης ισχύος στο «Σύνταγμα» επειδή δεν υπήρχε διάκριση μεταξύ συντακτικής εξουσίας και συντεταγμένων λειτουργιών της πολιτείας, αφού η δημοκρατία ήταν άμεση. Άλλωστε οι κανόνες δικαίου δεν καταγράφονταν σε γραπτά κείμενα.]

- Στην αρχαία Ρώμη ο όρος *constitutio* χρησιμοποιείτο μερικές φορές για να υποδηλώσει το πολίτευμα: Έτσι ο Κικέρων έκανε λόγο για το «έξοχο πολίτευμα του Ρωμούλου» και για γενικούς κανόνες, οι οποίοι διέπουν την άσκηση της νομοθετικής λειτουργίας. Αργότερα, ο όρος *constitutio* χρησιμοποιείτο για κάποιες πράξεις του Αυτοκράτορα. Με την έννοια αυτή πέρασε και τον 6^ο αιώνα μ.Χ. στους Πανδέκτες του Ιουστινιανού και στον Μεσαίωνα, όπου χαρακτήριζε κάποια νομοθετήματα της κοσμικής ή της

εκκλησιαστικής εξουσίας χωρίς όμως θεματική ιδιαιτερότητα. Με τη σύγχρονη όμως έννοια του όρου δεν υπήρχε ούτε στην Αρχαία Ρώμη, ούτε στο Βυζάντιο.

- Στον Μεσαίωνα, η έννοια της πολιτείας και οι σχέσεις εξουσίας μεταβάλλονται. Οι σχέσεις πίστης και υπαγωγής που γεννά η φεουδαρχία διαφέρουν ριζικά από τις σχέσεις πολίτη/πόλεως και υπηκόου αυτοκράτορα. Η φεουδαρχία χαρακτηρίζεται από επάλληλες εξουσιαστικές δομές που στηρίζονται σε συμβάσεις. Ωστόσο, προς το τέλος του Μεσαίωνα (την περίοδο του εδαφικού Μεσαίωνα) γεννιέται η πρακτική, ορισμένες πτυχές της ζωής και της δραστηριότητας των υποτελών αρχόντων ή δουλοπάροικων να καταγράφονται γραπτά σε κείμενα που ονομάζονταν «χάρτες» ώστε να διασφαλίζεται καλύτερα η προστασία τους. Κλασικό παράδειγμα αποτελεί η περίφημη Magna Charta του 1215 του Ιωάννη του Ακτήμονα. Δεν μπορούμε όμως ακόμη να μιλήσουμε για Σύνταγμα με τη σύγχρονη έννοια του όρου, αν μη τι άλλο επειδή δεν υπάρχει κράτος και δημόσια εξουσία με τη σύγχρονη έννοια του όρου.

- Επίσης, γύρω στον 17^ο αιώνα, στην Αγγλία διαμορφώθηκε η έννοια του «form of government»: η έννοια αυτή σήμαινε ότι οι πολιτικές διαδικασίες ρυθμίζονται από τον νόμο που ψήφισε το Κοινοβούλιο και από το έθιμο, που αναγνώριζαν τα δικαστήρια, και όχι αυθαίρετα από τον μονάρχη.

- Στην ιδεολογική θεμελίωση και τη θεωρητική διαμόρφωση της σύγχρονης έννοιας του Συντάγματος συνέβαλαν ουσιαστικά η Σχολή του Φυσικού Δικαίου τον 17^ο αιώνα, η περίφημη Σχολή του Κοινωνικού Συμβολαίου τον 17^ο-18 αιώνα και ο ευρωπαϊκός Διαφωτισμός. Ειδικότερα, η θεωρία του κοινωνικού συμβολαίου, που διαμόρφωσαν πρώτα ο Thomas Hobbes (1588-1679) και ο John Locke (1632-1704) και οι οποίοι επηρέασαν αργότερα τον Jean-Jacques Rousseau (1712- 1778), εκκινεί από την υπόθεση της «φυσικής κατάστασης του ανθρώπου» - τον «άνθρωπο της φύσης» - και τη σύναψη ενός «κοινωνικού συμβολαίου» μεταξύ όλων των μελών της κοινότητας για την υπέρβαση της κατάστασης αυτής. Το κοινωνικό συμβόλαιο είναι το νομιμοποιητικό θεμέλιο της πολιτικής εξουσίας σε μία πολιτική κοινότητα και ως εκ τούτου μπορεί να παραλληλιστεί με το Σύνταγμα.

Εκκινώντας από τη θεωρητική αφετηρία της «φυσικής κατάσταση του ανθρώπου», τον «άνθρωπο της φύσης», η θεωρία του κοινωνικού συμβολαίου υποστηρίζει τη σύνναψη ενός «κοινωνικού συμβολαίου» μεταξύ όλων των μελών της κοινότητας για την υπέρβαση της κατάστασης αυτής. Με την έννοια του κοινωνικού συμβολαίου τονίζεται πως το κράτος είναι δημιούργημα της θέλησης των ανθρώπων, η συναίνεση των οποίων είναι το νομιμοποιητικό θεμέλιο κάθε πολιτικής εξουσίας. Η θεωρία του κοινωνικού συμβολαίου αποτελεί με άλλα λόγια την ιστορική τομή μεταξύ φυσικού δικαίου και consensus fidelium. Από τη θεωρία αυτή πηγάζουν τα δύο βασικά θεμέλια του δυτικού πολιτικού και συνταγματικού πολιτισμού: ο άνθρωπος ως υποκείμενο φυσικών, αιώνιων, οικουμενικών και αναπαλλοτρίωτων δικαιωμάτων και η συναίνεση, ως δημοκρατικό θεμέλιο νομιμοποίησης της πολιτικής εξουσίας.

Στην πραγματικότητα, η νέα αυτή πολιτική φιλοσοφία συνδέεται με την τεχνολογική επανάσταση του 15^{ου} αιώνα η οποία επέτρεψε την μετατροπή του ρόλου της πολιτικής εξουσίας: πρόκειται για την πυρίτιδα, η οποία διευκόλυνε την ειρήνη, και για την τυπογραφία, η οποία διευκόλυνε τη διάδοση των ιδεών (και την ασφάλεια των συναλλαγών). Η τυπογραφία επέτρεψε την αντικατάσταση των τοπικών διαλέκτων και της χρήσης των λατινικών ως γλώσσα της Εκκλησίας με μία ενιαία γλώσσα, διευκόλυνε την εθνική ενοποίηση και τη δημιουργία του κράτους –έθνους. Αν προσθέσει κανείς σε αυτό και την ανάπτυξη της ναυτιλίας, βλέπει κανείς πώς ο στόχος της πολιτικής εξουσίας περνά από την ασφάλεια στο οικονομικό κέρδος (μερκαντισμός, καπιταλισμός). Παράλληλα, η ναυτιλία σε συνδυασμό με την πυρίτιδα και τα νέα στρατιωτικά μέσα επέτρεψαν τη δημιουργία αποικιών.

Κεντρική σημασία για την ανάπτυξη της έννοιας του Συντάγματος είχε η επικράτηση του ορθού λόγου ως σημείου αναφοράς και νομιμοποίησης της κοινωνικής συμβίωσης. Η επικράτηση του ορθού λόγου έναντι του θείου λόγου συνδέεται όχι μόνον με την ανάπτυξη της τεχνολογίας από τον 15^ο αιώνα, αλλά κυρίως με την επικράτηση της (κοσμικής) εξουσίας του μονάρχη έναντι της (πνευματικής) εξουσίας της Εκκλησίας.

- Το Σύνταγμα εκφράζει και εγγυάται το αξιακό σύστημα μιας

πολιτικής κοινότητας. Στην ουσία, η λειτουργία του Συντάγματος είναι πρωτίστως αξιολογική.

Η γερμανική συνταγματική θεωρία και νομολογία, ανέπτυξε, μετά την εμπειρία των ναζιστικών – φασιστικών καθεστώτων και του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, τη θεωρία του Συντάγματος ως τάξης αξιών (Wertordnung) στον αντίποδα του απόλυτου συνταγματικού θετικισμού, που επέτρεψε την ανάδειξη του χιτλερικού καθεστώτος. Το γερμανικό Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο είχε τότε αποδεχτεί ότι το σύστημα των θεμελιωδών δικαιωμάτων του Θεμελιώδους Νόμου της Βόννης (= το γερμανικό Σύνταγμα του 1949) είναι ένα αξιακό σύστημα που εξειδικεύει την αρχή της ανθρώπινης αξίας θεμελιώνει την αξιακή δημοκρατία αντί της ουδέτερης δημοκρατίας της Βαϊμάρης που επέτρεψε την ανάδειξη του Χίτλερ.

Η αξιακή αυτή αντίληψη του Συντάγματος οδήγησε παράλληλα στην επίταση της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων σε διεθνές και περιφερειακό επίπεδο (Συμβούλιο της Ευρώπης, ΟΗΕ). Αυτή η αξιακή αντίληψη του Συντάγματος ενισχύθηκε ακόμη περισσότερο τα τελευταία χρόνια στον ευρωπαϊκό χώρο με τον ρόλο του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου.

Η αξιακή αντίληψη του Συντάγματος σημαίνει πως η αξία του ανθρώπου αποτελεί τη θεμελιώδη αρχή της συνταγματικής τάξης από την οποία απορρέουν τα θεμελιώδη δικαιώματα και το κοινωνικό κράτος δικαίου και η οποία δεσμεύει τον εφαρμοστή του Συντάγματος και κατευθύνει την ερμηνεία του.

2. Το Σύνταγμα στη νομική επιστήμη

Για τη **νομική επιστήμη**, ειδικότερα, το Σύνταγμα νοείται ως **το σύστημα των κανόνων δικαίου που ρυθμίζουν τη βάση της δομής και της λειτουργίας της πολιτείας.**

2.1. Διακρίσεις του Συντάγματος

Ανάλογα με τη συγκεκριμένη κάθε φορά πολιτεία το Σύνταγμα, ως το σύστημα των κανόνων δικαίου που ρυθμίζουν τη βάση της δομής και της

λειτουργίας της πολιτείας, μπορεί να διαφοροποιείται ως προς τη μορφή του ή την ισχύ που έχει ως κανόνας δικαίου. Υπάρχουν επομένως μερικές βασικές διακρίσεις – κατηγοριοποιήσεις των Συνταγμάτων καθώς και διαφορετικές προσεγγίσεις.

Οι βασικές αυτές διακρίσεις είναι:

- η **διάκριση γραπτού και άγραφου Συντάγματος**: η διάκριση αυτή στηρίζεται στη νομική μορφή των κανόνων του Συντάγματος
- η **διάκριση ουσιαστικού και τυπικού Συντάγματος**: η διάκριση αυτή στηρίζεται στο περιεχόμενο των κανόνων του Συντάγματος
- η **διάκριση αυστηρού και ήπιου Συντάγματος**: η διάκριση αυτή στηρίζεται στην τυπική ισχύ των κανόνων του Συντάγματος

α) **Γραπτό Σύνταγμα** χαρακτηρίζεται εκείνο το Σύνταγμα που θεσπίζεται στην πολιτεία μια συγκεκριμένη ιστορική στιγμή, βάσει μιας συγκεκριμένης απόφασης και μέσα από συγκεκριμένες νομικές διαδικασίες, γι' αυτό και έχει τη μορφή γραπτού κανόνα δικαίου, ειδικότερα ενός συνόλου γραπτών κανόνων δικαίου. Τις περισσότερες φορές, το γραπτό Σύνταγμα έχει τη μορφή ενός ενιαίου κώδικα κανόνων δικαίου: π.χ. το ισχύον Σύνταγμα της Ελλάδας. Μπορεί όμως να αποτελείται από περισσότερα νομικά κείμενα: π.χ. το ισχύον Σύνταγμα της Γαλλίας αποτελείται από το Σύνταγμα του 1958, τη Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη του 1798 και το Προοίμιο του Συντάγματος του 1946.

Άγραφο Σύνταγμα χαρακτηρίζεται το Σύνταγμα που αποτελείται από εθιμικούς κανόνες, παράγεται δηλαδή στη ροή της ιστορίας μιας πολιτείας μέσα από επαναλαμβανόμενες πρακτικές οι οποίες γίνεται σιγά-σιγά δεκτό ότι είναι δεσμευτικές. Άγραφο Σύνταγμα έχει το Ηνωμένο Βασίλειο, αν και, για την ακρίβεια, το Σύνταγμα του Ηνωμένου Βασιλείου δεν είναι μόνο άγραφο δηλαδή εθιμικό, αλλά περιλαμβάνει και γραπτούς κανόνες που έχουν θεσπιστεί από το Κοινοβούλιο.

Πρέπει πάντως να τονιστεί ότι, είτε πρόκειται για γραπτό είτε για άγραφο Σύνταγμα, ο κανόνας που εμπεριέχει προκύπτει μέσα από μια διαδικασία **ερμηνείας**.

β) **Ουσιαστικό Σύνταγμα** χαρακτηρίζεται κάθε κανόνας δικαίου που **ρυθμίζει κατά βάση**

- τη δομή ή τη λειτουργία της πολιτείας,

- τη σχέση του ατόμου ή της κοινωνικής ομάδας με την πολιτική εξουσία,
- τη σχέση της εσωτερικής έννομης τάξης με την διεθνή και την υπερεθνική έννομη τάξη,

άσχετα από τη μορφή που έχει ο κανόνας αυτός. Έτσι π.χ. στο ελληνικό Σύνταγμα, στο ουσιαστικό Σύνταγμα ανήκουν οι περισσότεροι κανόνες του Συντάγματος του 1975/1986/2001/2008 αλλά και οι περισσότερες διατάξεις του Κανονισμού της Βουλής, του εκλογικού νόμου, του προεδρικού διατάγματος για τη λειτουργία του Υπουργικού Συμβουλίου κλπ.

Τυπικό Σύνταγμα χαρακτηρίζεται το γραπτό Σύνταγμα – είτε είναι ενιαίο είτε όχι – που έχει αυξημένη τυπική ισχύ, βρίσκεται δηλαδή στην κορυφή της ιεραρχίας των κανόνων δικαίου στην πολιτεία. Για να αποτελεί ένας κανόνας δικαίου κανόνα του τυπικού Συντάγματος αρκεί – θεωρητικά- να έχει την αυξημένη τυπική ισχύ του Συντάγματος όποια και αν είναι η ύλη που ρυθμίζει. Έτσι π.χ. η διάταξη του άρθρου 16 παρ. 6 εδάφιο γ' του Συντάγματος του 1975/1986/2001/2008 που ορίζει ότι, εωσότου εκδοθεί ο νόμος που να ορίζει το ανώτατο όριο ηλικίας των καθηγητών των ανώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων, το όριο αυτό είναι η συμπλήρωση του εξηκοστού έβδομου έτους της ηλικίας τους, αποτελεί τυπικό Σύνταγμα ενώ μπορεί να θεωρηθεί ότι δεν αποτελεί *stricto sensu* ουσιαστικό Σύνταγμα.

γ) **Αυστηρό Σύνταγμα** χαρακτηρίζεται το γραπτό Σύνταγμα όταν για τη θέσπιση, την τροποποίηση ή την κατάργηση των κανόνων του ισχύουν προϋποθέσεις άλλες και αυστηρότερες από αυτές που ισχύουν για τη θέσπιση, την τροποποίηση ή την κατάργηση των άλλων κανόνων του δικαίου της πολιτείας. Έτσι, π.χ. αυστηρό είναι το Σύνταγμα όταν ορίζει ότι κάποιες διατάξεις του δεν μπορεί να τροποποιηθούν ή να καταργηθούν, ή, όταν ορίζει ότι για την αναθεώρησή του απαιτείται ειδική πλειοψηφία ή δυσχερέστερη διαδικασία στο Κοινοβούλιο από αυτήν που απαιτείται για τον κοινό νόμο. Αυστηρό είναι το ισχύον ελληνικό Σύνταγμα, όπως συνάγεται από το άρθρο 110 για την αναθεώρησή του.

Ήπιο Σύνταγμα χαρακτηρίζεται το Σύνταγμα όταν οι διατάξεις του μπορεί να τροποποιηθούν ή να καταργηθούν με την ίδια διαδικασία που τροποποιούνται ή καταργούνται και οι διατάξεις του κοινού νόμου.

2.2. Το περιεχόμενο του ουσιαστικού Συντάγματος

Ας σταθούμε λίγο στον ορισμό του ουσιαστικού Συντάγματος για να διευκρινίσουμε περισσότερο την κοινωνική ύλη που ρυθμίζει το Σύνταγμα μιας πολιτείας. Σημειώνεται ότι το Σύνταγμα ρυθμίζει τη συγκεκριμένη κοινωνική ύλη «κατά βάση», δηλαδή θέτει τις βασικές αρχές, το πλαίσιο τις κατευθυντήριες γραμμές, ακριβώς επειδή αποτελεί τον θεμελιώδη νόμο της πολιτείας. Τα ζητήματα που ρυθμίζει εξειδικεύονται στη συνέχεια από άλλους κανόνες Δικαίου, κυρίως τον νόμο και τα διατάγματα.

Τρία είναι τα πεδία όπου το Σύνταγμα καλείται να ρυθμίσει τις βάσεις της κοινωνικής συμβίωσης στην πολιτεία:

- Η οργάνωση της πολιτείας: Το Σύνταγμα προβλέπει ποια είναι η πηγή της εξουσίας στην πολιτεία, ορίζει δηλαδή τον κυρίαρχο. Έτσι το άρθρο 1 του Συντάγματος της Ελλάδας ορίζει στην παρ.2 ότι «Θεμέλιο του πολιτεύματος είναι η λαϊκή κυριαρχία» και στην παρ.3 ότι «Όλες οι εξουσίες πηγάζουν από τον λαό...».

Ορίζοντας την πηγή της εξουσίας στην πολιτεία, το Σύνταγμα ορίζει το πολίτευμά της. Ανάλογα με το ποια είναι η πηγή της εξουσίας τα πολιτεύματα διακρίνονται σε

- μοναρχικά (=πηγή της εξουσίας ανήκει σε ένα μονοπρόσωπο όργανο). Η μοναρχία μπορεί να είναι απόλυτη (π.χ. η βασιλεία του Όθωνα στην μετεπαναστατική Ελλάδα από το 1833 έως το 1843) ή περιορισμένη / συνταγματική (π.χ. στην Ελλάδα από το 1844 έως το 1862)
- ολιγαρχικά (=πηγή της εξουσίας είναι ένα ολιγοπρόσωπο όργανο). Τέτοιο πολίτευμα είναι μία δικτατορία, π.χ. η χούντα των συνταγματαρχών στην Ελλάδα από το 1967 έως το 1974)

και

- δημοκρατικά (=πηγή της εξουσίας είναι ένα πολυπρόσωπο όργανο, το έθνος ή ο λαός). Η δημοκρατία μπορεί να είναι βασιλευόμενη (π.χ. στην Ελλάδα υπό τα Συντάγματα του 1864, του 1875 και του 1952) ή προεδρευόμενη (π.χ. στην Ελλάδα υπό το Σύνταγμα του 1927 και το ισχύον Σύνταγμα του 1974).

Έχοντας ορίσει την πηγή της εξουσίας, το Σύνταγμα ορίζει την άσκησή της, ορίζει δηλαδή ποια είναι τα όργανα που ασκούν την εξουσία, τον τρόπο με τον οποίο αυτά συγκροτούνται, ποιες είναι οι αρμοδιότητές τους και με ποιες ουσιαστικές και διαδικαστικές προϋποθέσεις

ασκούνται αυτές οι αρμοδιότητες. Με τον τρόπο αυτό, το Σύνταγμα εξειδικεύει το κυβερνητικό ή πολιτικό σύστημα που χαρακτηρίζει το συγκεκριμένο πολίτευμα. Ανάλογα με τον τρόπο άρθρωσης της εξουσίας, μπορεί να έχουμε:

- πολίτευμα κυβερνώσας Βουλής (=πολίτευμα ενιαίας εξουσίας, π.χ. το πολίτευμα της ΕΣΣΔ)

- κοινοβουλευτικό πολίτευμα (=πολίτευμα διασταύρωσης των εξουσιών, π.χ. το πολίτευμα της Ελλάδας και των περισσότερων ευρωπαϊκών κρατών σήμερα)

ή

- προεδρικό πολίτευμα (= πολίτευμα απόλυτης διάκρισης των εξουσιών, π.χ. το πολίτευμα των ΗΠΑ),

Ενώ ανάλογα με το αν το κράτος είναι ενιαίο ή συνίσταται από μια ένωση κρατών μπορεί να έχουμε

- ενιαία πολιτεία (π.χ. Ελλάδα, Γαλλία, Ιταλία...)

ή

- ομοσπονδία (π.χ. Γερμανία, Αυστρία, Βέλγιο, ΗΠΑ...)

- Τα θεμελιώδη δικαιώματα: Το Σύνταγμα ρυθμίζει τη βάση της σχέσης του ατόμου ή της κοινωνικής ομάδας με την εξουσία στην πολιτεία με σκοπό να τα προστατεύσει από την αυθαιρεσία. Εδώ, το Σύνταγμα αναγνωρίζει στον άνθρωπο ή στον πολίτη ή σε μια κοινωνική ομάδα θεμελιώδη δικαιώματα, δηλαδή την αξίωση να διεκδικήσουν αυτήν την προστασία.

Ανάλογα με το είδος της προστασίας που θέλουν να διασφαλίσουν, τα θεμελιώδη δικαιώματα διακρίνονται, στην κλασική νομική θεωρία, σε τρεις κατηγορίες:

- τα ατομικά δικαιώματα, που διασφαλίζουν την αποχή της εξουσίας από κάθε ενέργεια παρέμβασης στον βιοτικό ή κοινωνικό χώρο που αφορά το δικαίωμα: π.χ. η θρησκευτική ελευθερία (άρθρο 13 του ελληνικού Συντάγματος), η ελευθερία της έκφρασης (άρθρο 14 του ελληνικού Συντάγματος), το άσυλο της κατοικίας (άρθρο 9), το δικαίωμα στην ιδιοκτησία (άρθρο 17 του ελληνικού Συντάγματος)...

- τα πολιτικά δικαιώματα, που διασφαλίζουν την ενεργητική συμμετοχή στη διαμόρφωση ή την άσκηση της πολιτικής εξουσίας: π.χ. το εκλογικό δικαίωμα (άρθρο 51 του ελληνικού Συντάγματος), το δικαίωμα του εκλέγεσθαι (άρθρο 55 του ελληνικού Συντάγματος), το δικαίωμα σύστασης και συμμετοχής σε πολιτικά κόμματα (άρθρο 29 του

ελληνικού Συντάγματος), το δικαίωμα συνάθροισης (άρθρο 11 του ελληνικού Συντάγματος)...

-τα κοινωνικά δικαιώματα που διασφαλίζουν την παρέμβαση ή τη συνδρομή της κρατικής εξουσίας είτε μέσω υλικών παροχών (π.χ. επίδομα, συντάξεις) είτε μέσω θεσμικών ρυθμίσεων και υπηρεσιών (π.χ. ασφαλιστικό σύστημα, σχολεία, νοσοκομεία): π.χ.: το δικαίωμα στην παιδεία (άρθρο 16 του ελληνικού Συντάγματος), η προστασία της υγείας (άρθρο 21 του ελληνικού Συντάγματος), το δικαίωμα στην εργασία (άρθρο 22 του ελληνικού Συντάγματος).

Τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα είναι προϊόν των επαναστάσεων του 18^{ου} αιώνα. Τα ατομικά δικαιώματα χαρακτηρίζουν τον φιλελεύθερο συνταγματισμό και συνδέονται με την κατοχύρωση του κράτους δικαίου, τα πολιτικά δικαιώματα χαρακτηρίζουν τον δημοκρατικό συνταγματισμό και συνδέονται με τη φιλελεύθερη ή τυπική δημοκρατία. Τα κοινωνικά δικαιώματα αρχίζουν να γεννιούνται μετά τη βιομηχανική επανάσταση, με την επιρροή των σοσιαλιστικών θεωριών και του εργατικού κινήματος, και κατοχυρώνονται συνταγματικά ουσιαστικά μετά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο: συνδέονται με το κοινωνικό κράτος ή κράτος πρόνοιας και την ουσιαστική δημοκρατία.

- Η σχέση της εσωτερικής έννομης τάξης με την διεθνή και την υπερεθνική έννομη τάξη: Το Σύνταγμα ρυθμίζει τις σχέσεις του εθνικού κράτους με τα άλλα κράτη της διεθνούς κοινότητας, με τους διεθνείς και περιφερειακούς οργανισμούς, καθώς και με την Ευρωπαϊκή Ένωση. Στο πλαίσιο αυτό, ορίζει πώς ασκείται η εξωτερική πολιτική, πώς συνομολογούνται οι διεθνείς συμβάσεις και πώς το διεθνές δίκαιο και το ενωσιακό δίκαιο ισχύουν στην ελληνική έννομη τάξη (π.χ. το άρθρο 28 του ελληνικού Συντάγματος). Με τον τρόπο αυτό το Σύνταγμα πραγματώνει την εθνική ή εξωτερική κυριαρχία. Οι προβλέψεις αυτές του Συντάγματος βασίζονται άλλωστε και στην αρχή της κυριαρχίας του Διεθνούς Δικαίου, σύμφωνα με την οποία τα κράτη δεν υπάγονται σε καμία ανώτερη αρχή χωρίς τη συναίνεσή τους.

3. Η παραγωγή του Συντάγματος και των συνταγματικών κανόνων

α) Η έννοια «συντακτική εξουσία»

Το Σύνταγμα, ως πρωταρχικός και ανώτερος κανόνας δικαίου μέσα στην πολιτεία, όχι μόνον ορίζει τον κυρίαρχο μέσα στην πολιτεία, αλλά, ταυτόχρονα, πηγάζει από αυτόν. Κυρίαρχος είναι εκείνη η εξουσία που, τη συγκεκριμένη ιστορική στιγμή, έχει την πραγματική δύναμη μέσα στην πολιτεία για να επιβάλλει το Σύνταγμα.

Στη νομική επιστήμη, για να χαρακτηρίσουμε την ιδιότητα του κυρίαρχου να ορίζει το Σύνταγμα της πολιτείας, κάνουμε λόγο για συντακτική εξουσία: Η συντακτική εξουσία είναι η ιδιότητα του κυρίαρχου να παράγει πρωτογενώς κανόνες του συντάγματος.

- Φορέας της συντακτικής εξουσίας είναι επομένως ο εκάστοτε κυρίαρχος μέσα στην πολιτεία
 - Σε μια δημοκρατική πολιτεία, κυρίαρχος, άρα και φορέας της συντακτικής εξουσίας είναι ο λαός (> λαϊκή κυριαρχία) ή το έθνος (> εθνική κυριαρχία).
 - Παλαιότερα όμως, την περίοδο της συνταγματικής μοναρχίας, κυρίαρχος ήταν ο μονάρχης. Στην συνταγματική μοναρχία, ο μονάρχης είναι μεν ο κυρίαρχος στην πολιτεία, οι ανερχόμενες όμως κοινωνικές και πολιτικές δυνάμεις στην πολιτεία (π.χ. η ανερχόμενη αστική τάξη) του ασκούν πίεση ώστε οι εξουσίες του να είναι περιορισμένες και όχι απόλυτες (= μετάβαση από την απόλυτη, στη συνταγματική ή περιορισμένη μοναρχία). Ανάλογα με το πόσο ισχυρές ήταν οι αντίπαλες στον μονάρχη κοινωνικές και πολιτικές δυνάμεις, ο μονάρχης παραχωρούσε το Σύνταγμα στο έθνος ή τον λαό (= υπεροχή μονάρχη έναντι των αντίπαλων δυνάμεων) ή συνομολογούσε το Σύνταγμα με το έθνος ή τον λαό (=ισοτιμία μονάρχη και αντίπαλων δυνάμεων). Στην πρώτη περίπτωση μιλάμε για παραχωρημένο ή δοτό Σύνταγμα στη δεύτερη περίπτωση για Σύνταγμα-συνθήκη ή Σύνταγμα- συνάλλαγμα. Σύνταγμα –συνθήκη ήταν π.χ. το ελληνικό Σύνταγμα του 1844 επί Όθωνος. Δοτό Σύνταγμα μπορεί να έχουμε και στην περίπτωση ανεξαρτοποίησης αποικίας, όπως π.χ. στην περίπτωση του κυπριακού Συντάγματος του 1960, που παραχωρήθηκε από τη βασίλισσα της Μεγάλης Βρετανίας.
- Η παραγωγή Συντάγματος σε μία πολιτεία μπορεί να γίνει με διαφορετικούς τρόπους, σε διαφορετικές στιγμές.
 - Στην περίπτωση του άγραφου Συντάγματος, οι κανόνες του Συντάγματος παράγονται εθιμικά δηλαδή μέσα από μακρά και ομοιόμορφη πρακτική (consuetudo) που ακολουθείται από τα

πολιτειακά όργανα με την πεποίθηση δικαίου (opinion juris). Παράδειγμα εθιμικής παραγωγής του Συντάγματος είναι το Ηνωμένο Βασίλειο.

- Στην περίπτωση του γραφτού Συντάγματος, αντίθετα, όπως προκύπτει και από τον ορισμό του, η παραγωγή του Συντάγματος προϋποθέτει μια πολιτική απόφαση:

Η πολιτική αυτή απόφαση συνδέεται είτε με τη γένεση μιας νέας πολιτείας, π.χ. στην περίπτωση ανεξαρτοποίησης μιας αποικίας, διαμελισμού ενός κράτους ή ένωσης κρατών. Παραδείγματα: το κυπριακό Σύνταγμα το 1960, το Σύνταγμα της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας το 1949, το Σύνταγμα των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής το 1787.

Είτε συνδέεται με την μετατροπή μιας ήδη υπάρχουσας πολιτείας έπειτα από επαναστατική ή πραξικοπηματική κατάλυση του παλαιού καθεστώτος και της επιβολής νέου. Παραδείγματα: τα ελληνικά επαναστατικά Συντάγματα της Επιδαύρου, του Άστρους και της Τροιζήνας (< η επανάσταση του 1821), τα «ψευδο-συντάγματα» του 1968 και του 1973 της χούντας των συνταγματαρχών (< πραξικοπηματική κατάλυση του Συντάγματος του 1952).

- Η απόφαση για την παραγωγή Συντάγματος είναι απόφαση πολιτική: δεν προβλέπεται από συνταγματικούς ή άλλους νομικούς κανόνες αφού ακριβώς είτε «δεν υπάρχει» προηγούμενη πολιτεία που να ορίζει την παραγωγή του Συντάγματος ή, αν υπήρχε, έχει ανατραπεί με την επικρατούσα επανάσταση ή το πραξικόπημα. Άρα, η άσκηση συντακτικής εξουσίας είναι νομικά αδέσμευτη. Η συντακτική εξουσία είναι προδικαιική ή προσυνταγματική εξουσία. Βέβαια, όπως για κάθε πολιτική απόφαση, το ζητούμενο είναι αν αυτή η απόφαση έχει νομιμοποίηση, αν δηλαδή γίνεται και ευρύτερα αποδεκτή μέσα στην πολιτεία. Η νομιμοποίηση χαρακτηρίζει άλλωστε την επαναστατική παραγωγή Συντάγματος, σε αντίθεση με την πραξικοπηματική παραγωγή Συντάγματος που στηρίζεται στη βία.

Η συντακτική εξουσία όμως, για να ασκηθεί, αυτό-οργανώνεται νομικά θεσπίζει δηλαδή η ίδια τη διαδικασία με την οποία θα ασκηθεί. Τέτοιες διαδικασίες μπορεί να είναι η εκλογή συντακτικής εθνικής συνέλευσης που θα επεξεργαστεί και θα ψηφίσει το νέο Σύνταγμα ή που θα το υποβάλει προς έγκριση στο λαό με συντακτικό δημοψήφισμα, η συγκρότηση συντακτικής επιτροπής που θα

επεξεργαστεί ένα σχέδιο Συντάγματος και θα το υποβάλει προς ψήφιση σε μια συντακτική εθνική συνέλευση ή προς έγκριση στο λαό με συντακτικό δημοψήφισμα ή και τα δύο...

Οι κανόνες δικαίου με τους οποίους αυτοοργανώνεται η συντακτική εξουσία ονομάζονται αναλόγως συντακτικές πράξεις (όταν θεσπίζονται από την εκτελεστική εξουσία, μεταβατική Κυβέρνηση ή μεταβατικός αρχηγός του κράτους) ή ψηφίσματα (όταν θεσπίζονται από τη συντακτική συνέλευση).

β) Η διάκριση συντακτικής εξουσίας και συντεταγμένων εξουσιών.

Η αναθεωρητική λειτουργία.

- Η συντακτική εξουσία είναι πρωτογενής εξουσία, αφού δεν πηγάζει από άλλη εξουσία. Οι εξουσίες που προβλέπονται όμως από το Σύνταγμα είναι δευτερογενείς εξουσίες ή συντεταγμένες εξουσίες. Ακριβώς επειδή προβλέπονται από το Σύνταγμα, άρα περιορίζονται από τους κανόνες του Συντάγματος, ονομάζονται και λειτουργίες.
- Εκτός από την πρωτογενή παραγωγή Συντάγματος, μπορεί να έχουμε σε μία πολιτεία παραγωγή κανόνων του Συντάγματος και σε άλλες στιγμές, όταν τροποποιούμε ή καταργούμε ισχύοντες κανόνες του Συντάγματος ή προσθέτουμε νέους. Στις περιπτώσεις αυτές μιλάμε για δευτερογενή παραγωγή Συντάγματος ή για αναθεώρηση του Συντάγματος.
Αναθεώρηση του Συντάγματος είναι η τροποποίηση, η συμπλήρωση ή κατάργηση διατάξεων του Συντάγματος, χωρίς βέβαια να καταργείται το ισχύον Σύνταγμα.
- Το γραπτό Σύνταγμα προβλέπει συνήθως αν μπορεί να αναθεωρηθούν οι κανόνες του και με ποιόν τρόπο. Η αναθεώρηση του Συντάγματος γίνεται μέσα στα όρια του Συντάγματος και υπό τις προϋποθέσεις που προβλέπει το Σύνταγμα, δεσμεύεται δηλαδή από τους κανόνες που προβλέπει το Σύνταγμα για την αναθεώρησή του. Διαφέρει επομένως από τη πρωτογενή παραγωγή Συντάγματος ως προς το εύρος της αλλά και ως προς τη φύση της. Γι' αυτό η αναθεώρηση καλείται δευτερογενής συντακτική εξουσία ή αναθεωρητική λειτουργία.
- Ως προς την αναθεώρησή του, το Σύνταγμα μπορεί να κάνει διαφοροποιήσεις: _
- Ανάλογα με το αν η διαδικασία αναθεώρησης είναι δυσχερέστερη από

την κοινή νομοθετική διαδικασία ή όχι, το Σύνταγμα είναι λιγότερο ή περισσότερο αυστηρό ή ήπιο.

- Το αυστηρό Σύνταγμα μπορεί να προβλέπει ότι μέρος ή διατάξεις του δεν μπορεί να αναθεωρηθούν (σκληρός πυρήνας του Συντάγματος) ή ότι μπορούν να αναθεωρηθούν υπό δυσκολότερες προϋποθέσεις από τις άλλες διατάξεις του. Μπορεί να απαιτεί αυξημένη πλειοψηφία ή ακόμη και εκλογές για την ανάδειξη αναθεωρητικής Βουλής ή ακόμη και δημοψήφισμα.

Το ισχύον ελληνικό Σύνταγμα προβλέπει τις ουσιαστικές και διαδικαστικές προϋποθέσεις αναθεώρησής του στο άρθρο 110.

IV. Οι πηγές του Δικαίου υπό το ισχύον Σύνταγμα

1. Έννοια «πηγές του Δικαίου» και η ιεράρχησή τους

α) Πηγές του Δικαίου

Ως πηγές του Δικαίου ονομάζουμε τις διαφορετικές μορφές ή τους διαφορετικούς τύπους υπό τους οποίους εμφανίζονται οι κανόνες Δικαίου στην έννομη τάξη. Έτσι π.χ. πηγές του Δικαίου στην ελληνική έννομη τάξη είναι το Σύνταγμα, ο νόμος, το προεδρικό διάταγμα, η διεθνής σύμβαση, το Ευρω-ενωσιακό Δίκαιο.

Η μορφή ή ο τύπος του κανόνα Δικαίου συναρτάται με το όργανο που παράγει τον κανόνα και τη διαδικασία που ισχύει στην έννομη τάξη για την παραγωγή αυτού του κανόνα. Το όργανο και η διαδικασία οδηγούν στην μορφοποίηση και περιβολή του κανόνα με έναν συγκεκριμένο τύπο. Έτσι, π.χ. ο νόμος είναι προϊόν της Βουλής και του προέδρου της Δημοκρατίας, το διάταγμα είναι προϊόν της κυβέρνησης και του Προέδρου της Δημοκρατίας κ.ο.κ.

β) Η ιεραρχία των πηγών του Δικαίου

Όπως έχουμε ήδη πει, ο τύπος προσδιορίζει την ιεραρχική θέση του κανόνα στην έννομη τάξη. Η κλασική νομική επιστήμη υιοθετεί τη θεωρία του αυστριακού Hans Kelsen για την πυραμιδωτή, ιεραρχική δομή των κανόνων δικαίου.

Η ιεραρχία των κανόνων δικαίου σημαίνει ότι ο κατώτερος κανόνας δικαίου αντλεί την ισχύ του από τον ανώτερο, επομένως ότι οφείλει να μην παραβιάζει τον ανώτερο κανόνα (αρνητική υποχρέωση συμμόρφωσης) αλλά και να πραγματώνει τον ανώτερο κανόνα (θετική υποχρέωση συμμόρφωσης).

Έτσι, η ιεραρχία των κανόνων δικαίου επιτρέπει να διασφαλίζεται η ενότητα της έννομης τάξης, αλλά και να εξειδικεύεται και να συγκεκριμενοποιείται ο γενικός κανόνας δικαίου από τον ειδικότερο κ.ο.κ. με στόχο τη ρύθμιση των συγκεκριμένων περιπτώσεων της κοινωνικής ύλης.

Σε ένα δημοκρατικό κράτος δικαίου, η ιεραρχία των κανόνων του

εσωτερικού Δικαίου εκφράζει τη διαβάθμιση της δημοκρατικής νομιμοποίησης των οργάνων που παράγουν τον εκάστοτε κανόνα Δικαίου: Σχηματικά, στην κορυφή της ιεραρχίας βρίσκεται το Σύνταγμα, ως προϊόν της συντακτικής εξουσίας και της αναθεωρητικής λειτουργίας, κατόπιν έρχεται ο τυπικός νόμος, ως προϊόν της λαϊκής αντιπροσωπίας, και μετά οι πράξεις των οργάνων της εκτελεστικής εξουσίας. Το σχήμα αυτό πρέπει όμως να το προσαρμόσουμε, ώστε να συμπεριληφθούν και οι κανόνες του Διεθνούς Δικαίου καθώς και οι κανόνες του Ευρω- ενωσιακού Δικαίου.

Συγκεκριμένα, η ιεράρχηση των πηγών του Δικαίου στην ελληνική έννομη τάξη έχει ως εξής: Στην κορυφή της πυραμίδας βρίσκεται το Σύνταγμα. Το Ευρω-ενωσιακό Δίκαιο έπεται του Συντάγματος, αν και για τον ευρω-ενωσιακό δικαστή (ΔΕΕ) υπερέχει του Συντάγματος. Μετά το Σύνταγμα, έρχεται το διεθνές δίκαιο, ακολουθεί το συνταγματικό έθιμο, με αμφιβολίες αν είναι υπεράνω του τυπικού νόμου, ή αν μπορεί να καταργηθεί με τυπικό νόμο. Ακολουθούν οι τυπικοί νόμοι, οι πράξεις νομοθετικού περιεχομένου του Προέδρου της Δημοκρατίας, ο Κανονισμός της Βουλής, τα παλιότερα νομοθετικά διατάγματα και οι παλιότεροι αναγκαστικοί νόμοι. Ακολουθούν οι κανονιστικές πράξεις της εκτελεστικής λειτουργίας (τα προεδρικά διατάγματα και τις κανονιστικές πράξεις των λοιπών οργάνων της εκτελεστικής λειτουργίας), αν και ορισμένα προεδρικά διατάγματα, έχουν ισχύ ίση με αυτήν του τυπικού νόμου.

2. Οι διάφορες πηγές του Δικαίου στην ελληνική έννομη τάξη

α) Οι κανόνες του τυπικού Συνταγματικού Δικαίου

- Το Σύνταγμα του 1975/1986/2001/2008: ο γραπτός κώδικας κανόνων που θεσπίστηκε το 1975 και αναθεωρήθηκε το 1986, το 2001 και το 2008.
- Οι «ερμηνευτικές δηλώσεις» είναι διατάξεις που ψηφίζονται είτε από την συντακτική είτε από την αναθεωρητική Βουλή και ερμηνεύουν μια συνταγματική διάταξη. Π.χ. ερμηνευτική δήλωση στο άρθρο 28. Έχουν την ίδια τυπική ισχύ με τη διάταξη την οποία ερμηνεύουν.
- Τα ψηφίσματα είναι πράξεις μιας συντακτικής Βουλής και ρυθμίζουν θέματα αναγκαία για την οργάνωση μιας συντακτικής περιόδου (π.χ. διαδικασία θέσπισης του νέου Συντάγματος, όπως τα ψηφίσματα της Ε΄

Αναθεωρητικής Βουλής). Επίσης, η αναθεωρητική Βουλή δημοσιεύει και θέτει σε ισχύ τις αναθεωρημένες διατάξεις του Συντάγματος με ψήφισμα.

Ανάλογες είναι και οι συντακτικές πράξεις. Είναι πράξεις της εκτελεστικής εξουσίας (συνήθως του αρχηγού του κράτους ή της Κυβέρνησης) για την οργάνωση της μεταβατικής περιόδου, μέχρι τη θέση σε ισχύ του νέου Συντάγματος.

Τα ψηφίσματα και οι συντακτικές πράξεις έχουν αυξημένη τυπική ισχύ, συνήθως όμως έχουν περιορισμένη χρονική διάρκεια ισχύος.

- Το συνταγματικό έθιμο, που προϋποθέτει μακρόχρονη, ομοιόμορφη, επαναλαμβανόμενη πρακτική εκ μέρους οργάνου του κράτους, με πεποίθηση Δικαίου. Σε ένα σύστημα γραπτού Δικαίου, όπως το δικό μας, το συνταγματικό έθιμο μπορεί να γίνει δεκτό μόνο ως συμπληρωματικό προς το Σύνταγμα. Σε κάθε περίπτωση η σημασία του συνταγματικού εθίμου σήμερα είναι ελάχιστη έως ανύπαρκτη. Όσα συνταγματικά έθιμα είχαν δημιουργηθεί στο παρελθόν συμπεριλήφθηκαν σε γραπτούς κανόνες. Ενδεχομένως, να μπορούσε ακόμη να θεωρηθεί ως συνταγματικό έθιμο ο θεσμός των επερωτήσεων, που δεν καταγράφεται ρητά στο Σύνταγμα.

β) Το Διεθνές Δίκαιο

- Το Διεθνές Δίκαιο αποτελείται κατά βάση από τις διεθνείς συμβάσεις (που προϋποθέτουν τη συμφωνία) και το διεθνές έθιμο (που προϋποθέτει μακρά και ομοιόμορφη πρακτική με πεποίθηση Δικαίου). Ειδικότερα, το άρθρο 38 του Καταστατικού του Διεθνούς Δικαστηρίου της Χάγης, που προβλέπει τους κανόνες τους οποίους εφαρμόζει το δικαστήριο για να λάβει αποφάσεις, ορίζει ως πηγές του Διεθνούς Δικαίου:
 - τις διεθνείς συμβάσεις, γενικές ή ειδικές, που θέτουν κανόνες οι οποίοι αναγνωρίζονται ρητά από τα αντίδικα κράτη
 - το διεθνές εθιμικό δίκαιο, ως απόδειξη γενικής πρακτικής που γίνεται δεκτή ως κανόνας δικαίου
 - τις γενικές αρχές του δικαίου που αναγνωρίζονται από τα πολιτισμένα έθνη,

- ως βοηθητικές πηγές, ορίζονται η νομολογία και τα διδάγματα των πιο αναγνωρισμένων δημοσιολόγων των διάφορων εθνών
- οι κανόνες της επιείκειας (*ex aequo et bono*), εφόσον οι διάδικοι συμφωνούν σ' αυτό.
- Η θεωρία αναπτύσσει δύο διαφορετικές απόψεις για να ερμηνεύσει την ισχύ του Διεθνούς Δικαίου στην εσωτερική έννομη τάξη:
 - Σύμφωνα με την δυναμική θεωρία, το Διεθνές και το εσωτερικό Δίκαιο αποτελούν νομικά συστήματα ισοδύναμα και ανεξάρτητα. Έτσι, ένας κανόνας του Διεθνούς Δικαίου δεν μπορεί να ισχύσει στην εσωτερική έννομη τάξη παρά μόνον βάσει μιας συγκεκριμένης διαδικασίας που προβλέπεται από το εθνικό Δίκαιο και η οποία έχει ως αποτέλεσμα να «μετατρέψει» ουσιαστικά τον κανόνα αυτό σε κανόνα του εσωτερικού Δικαίου.
 - Σύμφωνα με τη μονιστική θεωρία, το Διεθνές και το εσωτερικό Δίκαιο εντάσσονται σε μία ενιαία έννομη τάξη. Στο πλαίσιο αυτό, μία άποψη θέλει τα πρωτεία να ανήκουν στο Διεθνές Δίκαιο, γιατί αυτό ορίζει τις προϋποθέσεις αναγνώρισης των κρατών, άλλη άποψη θέλει τα πρωτεία να ανήκουν στο Σύνταγμα, γιατί τα κράτη και η κρατική κυριαρχία βρίσκονται στη βάση του Διεθνούς Δικαίου.
- Χωρίς να παίρνει θέση σαφώς υπέρ της μίας ή της άλλης άποψης, το ελληνικό Σύνταγμα αναγνωρίζει το Διεθνές Δίκαιο ως πηγή του Δικαίου, με ισχύ ανώτερη του τυπικού νόμου: Το άρθρο 28 παρ.1 του Συντάγματος ορίζει: «Οι γενικά παραδεγμένοι κανόνες του διεθνούς δικαίου, καθώς και οι διεθνείς συμβάσεις, από την επικύρωσή τους με νόμο και τη θέση τους σε ισχύ σύμφωνα με τους όρους καθεμιάς, αποτελούν αναπόσπαστο μέρος του εσωτερικού ελληνικού δικαίου και υπερισχύουν από κάθε άλλη αντίθετη διάταξη νόμου.»

Ως «γενικώς παραδεδεγμένοι κανόνες του διεθνούς δικαίου» νοούνται το διεθνές εθιμικό Δίκαιο και οι γενικές αρχές του Δικαίου που αναγνωρίζονται από τα πολιτισμένα έθνη κατά το άρθρο 38 του Καταστατικού του Διεθνούς Δικαστηρίου της Χάγης.
- Με την ανάπτυξη του Διεθνούς Δικαίου ιδιαίτερα στο πεδίο των δικαιωμάτων – π.χ. με την Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ) του Συμβουλίου της Ευρώπης - δημιουργούνται ορισμένες φορές ζητήματα συμβατότητας κανόνων του Διεθνούς

Δικαίου με το Σύνταγμα. Στις περιπτώσεις αυτές, επισύρεται ευθύνη της Ελληνικής Δημοκρατίας για μη τήρηση των διεθνών της δεσμεύσεων. Μολονότι, θεωρητικά, η υπεροχή του Συντάγματος έναντι του Διεθνούς Δικαίου δεν τίθεται εν αμφιβόλω, στην πράξη, η άρση της σύγκρουσης μπορεί να οδηγήσει στην αναθεώρηση του Συντάγματος: Παράδειγμα αποτελεί η αναθεώρηση του Συντάγματος του 2001, που επέτρεψε την εναρμόνιση του Συντάγματος με ορισμένες διατάξεις της ΕΣΔΑ.

γ) Το Ευρω-ενωσιακό Δίκαιο

- Οι δύο βασικές πηγές του Ευρω-ενωσιακού Δικαίου είναι το πρωτογενές και το παράγωγο Δίκαιο:

- Το πρωτογενές Δίκαιο αποτελείται

--- από τις ιδρυτικές συνθήκες, συγκεκριμένα τη Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση (ΣυνΘΕΕ) και τη Συνθήκη για τη Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΣυνΘΛΕΕ), και από τα πρωτόκολλα που προσαρτώνται στις Συνθήκες,.

[Για την ιστορία, οι ιδρυτικές συνθήκες υπήρξαν η Συνθήκη περί ιδρύσεως της Ευρωπαϊκής Κοινότητας Άνθρακος και Χάλυβος (ΕΚΑΧ) (1951), η Συνθήκη περί ιδρύσεως της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας (ΕΟΚ) (1957) και η Συνθήκη περί ιδρύσεως της Ευρωπαϊκής Κοινότητας Ατομικής Ενέργειας (ΕΚΑΕ) (1957), όπως αναθεωρήθηκαν στη συνέχεια με την Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη (1985), τη Συνθήκη του Μάαστριχτ ή Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση (1992), τη Συνθήκη του Άμστερνταμ (1997), τη Συνθήκη της Νίκαιας (2001), και τη Συνθήκη της Λισσαβώνας (2007)].

---από τις γενικές αρχές του Δικαίου της Ένωσης, που αναγνωρίζει το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης

---- και τον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (βάσει του άρθρου 6 παρ.1 της ΣυνΘΕΕ)

- Το παράγωγο δίκαιο που αποτελείται

---από τις μονομερείς πράξεις που θεσπίζουν τα θεσμικά όργανα της Ένωσης και είναι, κατά το άρθρο 288 της ΣυνΘΛΕΕ, οι κανονισμοί, οι οδηγίες, οι αποφάσεις, που είναι νομικά δεσμευτικές, και οι συστάσεις και οι γνώμες, που δεν είναι νομικά δεσμευτικές (= soft law). Ειδικότερα,

>οι κανονισμοί έχουν γενική ισχύ και ισχύουν άμεσα στο εθνικό δίκαιο των κρατών-μελών

>οι οδηγίες δεσμεύουν τα κράτη-μέλη στα οποία απευθύνονται μόνο ως προς το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα, ενώ αφήνουν στα κράτη-μέλη την επιλογή του τύπου και του μέσου για την επίτευξη του στόχου

> οι αποφάσεις δεσμεύουν όλα τα μέρη στα οποία απευθύνονται και έχουν άμεση ισχύ. Μπορεί να έχουν κανονιστικό ή ατομικό χαρακτήρα.

--- οι διοργανικές συμφωνίες που συνάπτονται μεταξύ των θεσμικών οργάνων της Ένωσης.

- Βασικά χαρακτηριστικά του Ευρω-ενωσιακού Δικαίου ότι η αυτονομία της ευρω-ενωσιακής έννομης τάξης, η άμεση ισχύς των ευρω-ενωσιακών κανόνων στην εθνική έννομη τάξη των κρατών-μελών και το άμεσο αποτέλεσμα των ευρω-ενωσιακών κανόνων στην εθνική έννομη τάξη των κρατών-μελών.

Το ευρω-ενωσιακό Δίκαιο και το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης προβλέπουν την υπεροχή του ευρω-ενωσιακού Δικαίου, πρωτογενούς και παράγωγου, έναντι του εθνικού Δικαίου των κρατών-μελών. Η θέση αυτή διασφαλίζει την ομοιόμορφη εφαρμογή του Δικαίου της Ένωσης δημιουργεί όμως ζήτημα ως προς τα Συντάγματα των κρατών-μελών, για τα οποία η εθνική έννομη τάξη διεκδικεί την υπεροχή. Η λύση σε αυτήν την σύγκρουση μπορεί να αναζητηθεί ως εξής: Το Δίκαιο της Ένωσης έχει προτεραιότητα εφαρμογής έναντι του εθνικού Δικαίου. Σε πολλές περιπτώσεις, η σύγκρουση μεταξύ του ευρω-ενωσιακού Δικαίου και του εθνικού Συντάγματος λύνεται με την είτε με την ερμηνεία των κρίσιμων διατάξεων, είτε με την αναθεώρηση των συνταγματικών διατάξεων, είτε με την αναγνώριση από το ΔΕΕ γενικών αρχών του Δικαίου που αναφέρονται στην προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων που προστατεύονται και από το εθνικό Σύνταγμα.

- Στο ελληνικό Σύνταγμα το ευρω-ενωσιακό Δίκαιο θεμελιώνεται στο άρθρο 28 (ιδίως στις παρ. 2 και 3). Και στην ερμηνευτική δήλωση που προστέθηκε κατά την αναθεώρηση του 2001.

δ) Ο τυπικός νόμος

- Διάκριση τυπικού/ουσιαστικού νόμου:
 - Ουσιαστικός νόμος είναι κάθε κανόνας Δικαίου, όποια κι αν είναι η μορφή του, αρκεί να αποτελεί γενική και αφηρημένη ρύθμιση.
 - Αντίθετα, στην ελληνική έννομη τάξη, τυπικός νόμος είναι κάθε κανόνας Δικαίου που ψηφίζεται από τη Βουλή, εκδίδεται από τον Πρόεδρο τη Δημοκρατίας και δημοσιεύεται στο Φύλλο Εφημερίδας της Κυβερνήσεως.
- Η νομοθετική διαδικασία περιλαμβάνει την κατάθεση στη Βουλή σχεδίου ή πρότασης νόμου (νομοθετική πρωτοβουλία), την επεξεργασία, συζήτηση και ψήφιση (κατ' αρχήν, κατ' άρθρο, στο σύνολο) στη Βουλή και, τέλος, την έκδοση και δημοσίευση του νόμου από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας.

Το Σύνταγμα προβλέπει υπό προϋποθέσεις την υποβολή σε δημοψήφισμα νόμου που έχει ψηφιστεί από τη Βουλή και που ρυθμίζει σοβαρό κοινωνικό ζήτημα, εκτός από τα δημοσιονομικά (άρθρο 44 παρ.2 εδ. β)
- Ο τυπικός νόμος εμπεριέχει κατά κανόνα ρυθμίσεις που χρειάζονται συγκεκριμενοποίηση και εξειδίκευση από την εκτελεστική εξουσία. Το Σύνταγμα προβλέπει εδώ μια ειδική κατηγορία «τον νόμο πλαίσιο» (άρθρα 43 παρ.4 και 5), που ρυθμίζει ένα θέμα με πολύ γενικό τρόπο και παρέχει στην εκτελεστική εξουσία εξουσιοδότηση έκδοσης κανονιστικών διαταγμάτων για την «συμπλήρωση» της ρύθμισης.

ε) Ο Κανονισμός της Βουλής

Σύμφωνα με το άρθ. 65 παρ.1 Σ «Η Βουλή ορίζει τον τρόπο της ελεύθερης και δημοκρατικής λειτουργίας της με Κανονισμό, που ψηφίζεται από την Ολομέλεια κατά το άρθρο 76 και δημοσιεύεται με παραγγελία του Προέδρου της στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως».Ο Κανονισμός της Βουλής είναι ένας ιδιότυπος νόμος, με ισχύ ίση προς αυτήν του τυπικού νόμου, και με περιεχόμενο που συνίσταται αποκλειστικά και μόνο στην εσωτερική λειτουργία της Βουλής, στη ρύθμιση της οποίας απαγορεύεται να παρέμβουν άλλα όργανα του κράτους (αρχή της αυτονομίας της Βουλής).

ζ) Κανονιστικές πράξεις της εκτελεστικής λειτουργίας

- Σύμφωνα με την αρχή της νομιμότητας, η εκτελεστική εξουσία μπορεί να θεσπίσει κανόνες Δικαίου μόνον βάσει νομοθετικής εξουσιοδότησης από τη Βουλή. Οι κανόνες αυτοί ονομάζονται κανονιστικές πράξεις της εκτελεστικής εξουσίας ή κανονιστικές διοικητικές πράξεις και πρέπει να μην παραβιάζουν τα όρια της νομοθετικής εξουσιοδότησης ή γενικότερα τον τυπικό νόμο.
- Κανονιστικές πράξεις της εκτελεστικής εξουσίας είναι τα κανονιστικά διατάγματα, οι πράξεις υπουργικού συμβουλίου, οι υπουργικές αποφάσεις καθώς και οι κανονιστικές πράξεις άλλων οργάνων της διοίκησης (π.χ. του δημάρχου, του αστυνομικού διοικητή, του περιφερειάρχη κλπ.), που θεσπίζονται υπό κανονικές και ομαλές συνθήκες.

Τα κανονιστικά διατάγματα (άρθρο 43 Σ.) θεσπίζονται από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας με τη σύμπραξη του αρμόδιου Υπουργού και διακρίνονται σε:

- αυτοτελή κανονιστικά διατάγματα (άρθρο 43 παρ.1) όπου δεν απαιτείται εξουσιοδότηση από την Βουλή επειδή σκοπός τους είναι η εκτέλεση των νόμων. Τα αυτοτελή διατάγματα είναι ιεραρχικώς κατώτερα από τον τυπικό νόμο.
- μη αυτοτελή κανονιστικά διατάγματα (άρθρο 43 παρ. 2) όπου απαιτείται εξουσιοδότηση από τη Βουλή, είτε ειδική είτε γενική. Τα μη αυτοτελή κανονιστικά διατάγματα έχουν ισχύ τυπικού νόμου.

Οι κανονιστικές πράξεις των άλλων οργάνων της διοίκησης εκδίδονται βάσει εξουσιοδότησης προκειμένου να ρυθμίστούν ειδικότερα θέματα ή θέματα με τοπικό ενδιαφέρον ή με χαρακτήρα τεχνικό ή λεπτομερειακό.

- Οι πράξεις νομοθετικού περιεχομένου αποτελούν πράξεις της εκτελεστικής εξουσίας που θεσπίζονται από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας είτε σε έκτακτες περιπτώσεις εξαιρετικά επείγουσας και απρόβλεπτης ανάγκης (π.χ. θεομηνία, φυσικές καταστροφές) μετά από πρόταση του Υπουργικού Συμβουλίου (άρθρο 44 παρ. 1), είτε στην περίπτωση της κατάστασης ανάγκης που κηρύσσει η Βουλή – σε

περίπτωση πολέμου, επιστράτευσης, ένοπλου κινήματος κλπ.- ύστερα
από πρόταση της Κυβέρνησης

V. Το πολίτευμα που προβλέπει το ελληνικό Σύνταγμα του 1975/1986/2001/2008

1. Οι θεμελιώδεις αρχές του πολιτεύματος

α) Η έννοια και η σημασία των θεμελιωδών αρχών του πολιτεύματος

- Το Σύνταγμα συμπυκνώνει το πολίτευμα της χώρας. Αποτυπώνει δηλαδή και θεσπίζει τα βασικά οργανωτικά και αξιακά χαρακτηριστικά της κοινωνικής συμβίωσης.
 - Με τον όρο πολίτευμα εννοούμε τον τρόπο με τον οποίο γεννιέται, συγκροτείται, ασκείται και νομιμοποιείται η εξουσία σε μια πολιτεία. Όπως έχουμε διευκρινίσει παραπάνω (στο μάθημα της 30/11/2015), παρεμφερείς έννοιες με αυτήν του πολιτεύματος είναι οι έννοιες κυβερνητικό σύστημα και πολιτικό σύστημα.
 - Το κυβερνητικό σύστημα μπορεί να νοηθεί ως έννοια στενότερη της έννοιας του πολιτεύματος, εφόσον αναφέρεται ειδικότερα στον τρόπο συγκρότησης και άσκησης της εξουσίας. Πάντως, η διάκριση των δύο εννοιών προκύπτει μάλλον από την ιστορία της πολιτικής φιλοσοφίας και δύσκολα ορίζεται στην πράξη.
 - Το πολιτικό σύστημα μπορεί να νοηθεί ως έννοια ευρύτερη της έννοιας του πολιτεύματος, εφόσον δεν περιορίζεται στην κρατική εξουσία αλλά αναφέρεται και στην οργάνωση γενικότερα των πολιτικών και κοινωνικών θεσμών και δυνάμεων (π.χ. πολιτικά κόμματα, συνδικαλισμός, ομάδες συμφερόντων...). Η διάκριση των δύο εννοιών αντικατοπτρίζει μάλλον τη διαφορετική επιστημολογική αφετηρία: η έννοια πολιτικό σύστημα είναι κατ'εξοχήν έννοια της πολιτικής επιστήμης.
- Το πολίτευμα που εγκαθιδρύει το ισχύον Σύνταγμα μπορεί να συνοψιστεί ως μια προεδρευόμενη κοινοβουλευτική δημοκρατία (άρθρο 1) και ένα κοινωνικό κράτος δικαίου(άρθρο 28), που σέβεται τη διεθνή νομιμότητα και συμμετέχει στις διαδικασίες της ευρωπαϊκής

ενοποίησης (άρθρο 28). Τα χαρακτηριστικά αυτά της ελληνικής πολιτείας αποτελούν τις θεμελιώδεις αρχές του πολιτεύματος

Ως θεμελιώδεις αρχές του πολιτεύματος νοούνται βασικοί κανόνες που, είτε αναφέρονται ρητά στο Σύνταγμά μας, είτε συνάγονται ερμηνευτικά από αυτό, και που αποτελούν το βασικό πλαίσιο για την οργάνωση και τη λειτουργία της ελληνικής πολιτείας. Οι διατάξεις του Συντάγματος εκφράζουν και εξειδικεύουν το πλαίσιο αυτό. Επομένως οι θεμελιώδεις αρχές του πολιτεύματος αποτελούν ερμηνευτικό κριτήριο για την εφαρμογή των διατάξεων του Συντάγματος.

Από την άλλη, σύμφωνα με το άρθρο 110 του Συντάγματος, οι διατάξεις του Συντάγματος «που καθορίζουν τη βάση και τη μορφή του πολιτεύματος ως Προεδρευόμενη Κοινοβουλευτική Δημοκρατία καθώς και οι διατάξεις του άρθρου 2 παρ.1, του άρθρου 4 παρ.1,4,7, του άρθρου 5 παρ.1 και 3, του άρθρου 13 παρ.1 και του άρθρου 26 δεν υπόκεινται σε αναθεώρηση: αποτελούν και τον σκληρό πυρήνα του Συντάγματος αφού δεν επιτρέπεται να αναθεωρηθούν άμεσα ή έμμεσα. Π.χ. η αναθεώρηση του θεσμού του Προέδρου της Δημοκρατίας δεν μπορεί να φτάσει έως την αλλαγή της μορφής του πολιτεύματος από προεδρευόμενη δημοκρατία σε προεδρική.

β) Ο κατάλογος των θεμελιωδών αρχών του πολιτεύματος

- **Η δημοκρατική αρχή.**

Σύμφωνα με το άρθρο 1 παρ.2 του Συντάγματος θεμέλιο του πολιτεύματος είναι η λαϊκή κυριαρχία. Αυτό σημαίνει ότι ο λαός (υπό την ευρεία έννοια ως σύνολο των Ελλήνων πολιτών) είναι ο φορέας της κυριαρχίας και ότι η κυριαρχία αυτή ασκείται με ελεύθερες και ανόθευτες εκλογές σε τακτά χρονικά διαστήματα από το εκλογικό σώμα (λαός με τη στενή έννοια). Η δημοκρατική αρχή επιτάσσει όχι μόνο τη δημοκρατική νομιμότητα αλλά και τη δημοκρατική νομιμοποίηση της εξουσίας.

- **Η αντιπροσωπευτική αρχή.**

Το ελληνικό Σύνταγμα δεν καθιερώνει άμεση δημοκρατία αλλά αντιπροσωπευτική δημοκρατία: ο λαός εκλέγει περιοδικά το αντιπροσωπευτικό σώμα, δηλαδή τη Βουλή, που έχει σημαντικές αρμοδιότητες. Η σχέση βουλευτή και εκλογέα είναι σχέση ελεύθερης και όχι επιτακτικής εντολής.

Το ισχύον Σύνταγμα εμπεριέχει όμως και **στοιχεία άμεσης δημοκρατίας** προβλέποντας δύο είδη δημοψηφίσματος: το συμβουλευτικό (άρθρο 44 παρ. 2 εδ.α΄) και το νομοθετικό (άρθρο 44 παρ.2 εδ.β΄).

- **Η αρχή του πολυκομματισμού.**

Το ελληνικό Σύνταγμα αναγνωρίζει την ελευθερία ίδρυσης και δράσης των πολιτικών κομμάτων και τον ελεύθερο ανταγωνισμό μεταξύ τους κάτω από ίσες προϋποθέσεις, εφόσον εξυπηρετούν την ελεύθερη λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος (άρθρο 29).

- **Η αρχή της διάκρισης των λειτουργιών.**

Σύμφωνα με το άρθρο 26 του Συντάγματος οι λειτουργίες της πολιτείας διακρίνονται στην νομοθετική, που ασκείται από τη Βουλή και τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας, την εκτελεστική, που ασκείται από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας και την Κυβέρνηση και τη δικαστική, που ασκείται από ανεξάρτητα δικαστήρια. Αναθέτοντας την άσκηση κάθε λειτουργίας σε διαφορετικά όργανα, το Σύνταγμα επιχειρεί να πραγματώσει την εξισορρόπηση αντίρροπων πολιτικών δυνάμεων με στόχο τη διασφάλιση της ελευθερίας.

- **Η κοινοβουλευτική αρχή.**

Στο Σύνταγμά μας, η διάκριση των εξουσιών δεν είναι στεγανή, όπως είναι στα προεδρικά πολιτεύματα, αλλά χαλαρή, έτσι ώστε να διασφαλίζεται η συνεργασία και ο αμοιβαίος έλεγχος των εξουσιών. Σύμφωνα με την κοινοβουλευτική αρχή, η Κυβέρνηση εξαρτάται από την εμπιστοσύνη της Βουλής (άρθρο 84), αφού η Βουλή είναι το κατ'εξοχήν αντιπροσωπευτικό σώμα στην πολιτεία. Η εξάρτηση της Κυβέρνησης από την εμπιστοσύνη της Βουλής, που γεννά και την κοινοβουλευτική ευθύνη της Κυβέρνησης (άρθρο 85), εξειδικεύεται στο Σύνταγμά μας με την αρχή της δεδηλωμένης (άρθρο 37 παρ.2), την αρχική ψήφο εμπιστοσύνης, τη δυνητική ψήφο εμπιστοσύνης (άρθρο 84 παρ.1) και την ψήφο δυσπιστίας (άρθρο 84 παρ.2). Αντίστροφα, η ισορροπία Κυβέρνησης και Βουλής επιτυγχάνεται μέσω της αρμοδιότητας που έχει η Κυβέρνηση να διαλύσει πρόωρα τη Βουλή (άρθρο 41 παρ.2 και άρθρο 38 παρ.2).

- **Η αρχή της προεδρευόμενης δημοκρατίας.**

Η αρχή αυτή αποτυπώνει στο Σύνταγμα το αποτέλεσμα του συντακτικού δημοψηφίσματος του 1974 ως προς τη μορφή του πολιτεύματος. Ο όρος «προεδρευόμενη» αντιδιαστέλλεται προς το «βασιλευόμενη» και σημαίνει ότι ο αρχηγός του κράτους είναι αιρετός

και όχι κληρονομικός.

- **Η αρχή του κοινωνικού κράτους δικαίου.**

Πρόκειται για τον συγκερασμό της αρχής του κράτους δικαίου και της αρχής του κοινωνικού κράτους. Η αρχή του κράτους δικαίου αξιώνει τον περιορισμό της κρατικής εξουσίας από το Σύνταγμα και τον νόμο έτσι ώστε κάθε πράξη των κρατικών λειτουργιών όχι μόνον να υπόκειται στο Σύνταγμα και στο νόμο αλλά και η υπαγωγή αυτή να διασφαλίζεται με τον έλεγχο των πράξεων αυτών από μίαν ανεξάρτητη δικαστική εξουσία. Η αρχή του κράτους δικαίου διασφαλίζεται στο Σύνταγμα με την κατοχύρωση των θεμελιωδών δικαιωμάτων (π.χ. άρθρα 4-25), με το δικαίωμα δικαστικής προστασίας (άρθρο 20 παρ.1) και με την οργάνωση της δικαστικής εξουσίας και ειδικότερα με την κατοχύρωση της προσωπικής και λειτουργικής ανεξαρτησίας των δικαστών (άρθρο 87), τον έλεγχο της νομιμότητας των πράξεων της διοίκησης (άρθρο 95 παρ.1 α) και τον έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων (άρθρο 93 παρ.4). Η αρχή του κοινωνικού κράτος αξιώνει την παρέμβαση του κράτους στην οικονομία και την διασφάλιση της κοινωνικής δικαιοσύνης μέσω παροχών και υπηρεσιών. Η αρχή του κοινωνικού κράτους στο Σύνταγμα θεμελιώνεται στην αναγνώριση της αξίας του ανθρώπου (άρθρο 2 παρ.1), των κοινωνικών δικαιωμάτων (π.χ. άρθρα 16, 21, 22, 23) και την παρέμβαση του κράτους στην ιδιωτική οικονομία και την ιδιοκτησία (άρθρο 106).

2. Η οργάνωση του κράτους κατά το Σύνταγμα

ΕΚΛΟΓΙΚΟ ΣΩΜΑ

εκλέγει τους βουλευτές, τους φορείς των οργάνων της τοπικής αυτοδιοίκησης, τους ευρωβουλευτές
αποφασίζει για κρίσιμα εθνικά θέματα ή για ψηφισμένα νομοσχέδια που ρυθμίζουν σοβαρό κοινωνικό
ζήτημα πλην δημοσιονομικού με δημοψήφισμα

εκλέγει ↓

ΒΟΥΛΗ

αναθεωρεί το Σύνταγμα

ψηφίζει τους νόμους

ψηφίζει τον προϋπολογισμό

ψηφίζει τον κανονισμό της Βουλής

θέτει σε εφαρμογή την κατάσταση ανάγκης

κυρώνει τις διεθνείς συμβάσεις

ασκεί τον κοινοβουλευτικό έλεγχο

άδεια για ποινική δίωξη βουλευτών

ποινική δίωξη κατά υπουργών και υφυπουργών

ποινική δίωξη κατά του Προέδρου της Δημοκρατίας

εκλέγει →

ΠΡΟΕΔΡΟΣ

ΤΗΣ

ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

είναι ρυθμιστής του πολιτεύματος

εκπροσωπεί διεθνώς το κράτος

εκδίδει και δημοσιεύει τους νόμους

εκδίδει τα προεδρικά διατάγματα

εκδίδει τις πράξεις νομοθετικού περιεχομένου

προκηρύσσει το δημοψήφισμα

απονέμει χάρη

↓ ψήφος εμπιστοσύνης
διάλυση ↑

ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ

καθορίζει και κατευθύνει τη γενική πολιτική της χώρας

προτείνει στον ΠτΔ την έκδοση πράξεων νομοθετικού περιεχομένου

προτείνει την θέση σε εφαρμογή της κατάστασης ανάγκης

προτείνει στον ΠτΔ τη διάλυση της Βουλής

προτείνει σχέδια νόμου προς ψήφιση στη Βουλή

↑↑

ΠΡΩΘΥΠΟΥΡΓΟΣ

προεδρεύει του Υπουργικού Συμβουλίου

κατευθύνει, συντονίζει, ελέγχει υπουργούς και διοίκηση

ΥΠΟΥΡΓΟΙ

προσυπογράφει τις πράξεις του Προέδρου

της Δημοκρατίας

προτείνει την έκδοση προεδρικών διαταγμάτων

προϊσταται του υπουργείου του

εκδίδει κανονιστικές και ατομικές πράξεις

εποπτεία ↓

↓ ιεραρχικός έλεγχος

ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΑ

ΑΝΕΞΑΡΤΗΤΕΣ

ΑΡΧΕΣ

ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΗΣΗ

ΚΑΘ' ΥΛΗΝ

ΤΟΠΙΚΗ

ΚΡΑΤΙΚΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗ

ΚΕΝΤΡΙΚΗ

ΑΠΟΚΕΝΤΡΩΜΕΝΗ

Μέρος II

I. Ποινικό Δίκαιο

Το Ποινικό Δίκαιο με ευρεία έννοια

Ο τρίτος κλάδος του δημοσίου δικαίου είναι το Ποινικό Δίκαιο με ευρεία έννοια, οι κανόνες του οποίου καθορίζουν την άσκηση της ποινικής εξουσίας της Πολιτείας. Παραδοσιακά, το εν λόγω δίκαιο ρυθμίζει σχέσεις (υπεροχής/υποταγής) μεταξύ κράτους – πολίτη. Ειδικότερα, περιλαμβάνει:

A. Το ουσιαστικό ποινικό δίκαιο: Πρόκειται για εκείνο των σύνολο κανόνων δικαίου, με το οποίο προσδιορίζεται πότε υπάρχει έγκλημα και ποιος είναι ο κολασμός του, δηλαδή η αρμόζουσα ποινή. Κεντρικά λοιπόν μεγέθη του ποινικού δικαίου είναι το έγκλημα και η ποινή.

1. Κυριότερη πηγή του ουσιαστικού ποινικού δικαίου είναι ο Ποινικός Κώδικας (ΠΚ), η ύλη του οποίου διακρίνεται σε δύο μέρη:

α) Στο *Γενικό Μέρος*, το οποίο περιλαμβάνει διατάξεις κοινές για όλα τα εγκλήματα (λ.χ. τι είναι «έγκλημα», ποια είναι τα στοιχεία του δόλου και της αμέλειας, ποιοι κανόνες διέπουν την επιμέτρηση ποινών).

Σημειώνεται ότι σύμφωνα με τον ΠΚ «έγκλημα» είναι πράξη άδικη, καταλογιστή στον δράστη και τιμωρητή. Παραδείγματα: ι) Αν μια σωματική βλάβη προκλήθηκε από πρόσωπο που βρισκόταν σε νόμιμη άμυνα, τότε η πράξη δεν είναι «άδικη». ιι) Αν μια σωματική βλάβη προκλήθηκε από πρόσωπο που δεν είχε την ικανότητα να αντιληφθεί το άδικο της πράξης του, λόγω νοσηρής διατάραξης των πνευματικών του λειτουργιών, τότε η πράξη αυτή δεν είναι «καταλογιστή».

β) Στο *Ειδικό Μέρος*, το οποίο περιέχει την περιγραφή των επιμέρους εγκλημάτων (λ.χ. ανθρωποκτονία, δωροδοκία, απάτη).

Ωστόσο, μεγάλο μέρος σοβαρών εγκλημάτων περιγράφονται πλέον σε σειρά ειδικών ποινικών νόμων (λ.χ. εγκλήματα κατά του περιβάλλοντος, χρηματιστηριακά εγκλήματα, «ξέπλυμα» βρώμικου χρήματος).

2. Ως «ποινή» νοείται το κακό που απειλεί ο ποινικός νόμος και το επιβάλλει ο δικαστής στον δράστη ενός εγκλήματος, ως εκδήλωση ιδιαίτερης αποδοκιμασίας. Στους σκοπούς της εντάσσονται: **i)** η γενική πρόληψη, δηλαδή η αποτροπή των κοινωνιών από την τέλεση εγκλημάτων και **ii)** η ειδική πρόληψη, δηλαδή ο ατομικός εκφοβισμός και η επανένταξη του καταδικασθέντα δράστη στην κοινωνία.

Οι ποινές διακρίνονται σε κύριες και παρεπόμενες:

a) Κύριες ποινές είναι οι στερητικές της ελευθερίας (δηλ. ισόβια κάθειρξη, κάθειρξη, φυλάκιση) και οι χρηματικές ποινές. Η ποινή του θανάτου καταργήθηκε με την τελευταία τροποποίηση του Συντάγματος (άρθρο 7), ώστε να καταστεί συμβατό το εσωτερικό σύστημα ποινικών κυρώσεων με την Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ).

Σημειώνεται ότι η ΕΣΔΑ αποτελεί την πρώτη χρονικά (1950) συναφθείσα σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης, η οποία τέθηκε σε ισχύ το έτος 1953. Σήμερα δεσμεύει και τα 47 συμβαλλόμενα κράτη του Συμβουλίου της Ευρώπης, μεταξύ των οποίων είναι και η Ελλάδα.

Με την εν λόγω Σύμβαση εγκαθιδρύθηκε ένα περιφερειακό σύστημα δικαστικής προστασίας θεμελιωδών δικαιωμάτων, το οποίο αποτέλεσε επαναστατική καινοτομία στην μεταπολεμική Ευρώπη. Όπως αναφέρεται στο Προοίμιο της Σύμβασης, τα συμβαλλόμενα μέρη «*επιβεβαίωσαν*» ότι η διατήρηση «*της δικαιοσύνης και της ειρήνης [...] στηρίζεται ουσιαστικώς επί πολιτικού καθεστώτος αληθώς δημοκρατικού αφενός και αφετέρου επί κοινής αντίληψης και κοινού σεβασμού των δικαιωμάτων του ανθρώπου*». Ακολούθως, αποφάσισαν να λάβουν «*τα πρώτα κατάλληλα μέτρα όπως διασφαλίσωσι την συλλογικήν εγγύησιν ωρισμένων [...] δικαιωμάτων*». Προς τούτο: α) καταστρώθηκε ένας κατάλογος «*δικαιωμάτων και ελευθεριών*» με γενικό και αόριστο περιεχόμενο, β) θεσπίστηκε ίδιος δικαιοδοτικός μηχανισμός –πέραν του κράτους- για την ερμηνεία κι εφαρμογή των ουσιαστικών διατάξεων της Σύμβασης και γ) αναγνωρίστηκε η δυνατότητα όχι μόνον διακρατικής προσφυγής (: ένα συμβαλλόμενο κράτος προσφεύγει κατά ενός άλλου συμβαλλόμενου κράτους για παραβίαση της Σύμβασης), αλλά και ατομικής προσφυγής (: κάθε άτομο που βρίσκεται στη δικαιοδοσία ενός συμβαλλόμενου

κράτους προσφεύγει σε βάρος του κράτους αυτού για παραβίαση της Σύμβασης, μετά την εξάντληση των εθνικών ενδίκων μέσων).

Εξ αρχής, λοιπόν, η θεσμοθέτηση δικαιοδοτικών οργάνων, εκτός του εθνικού δικαιοδοτικού συστήματος, για τη διασφάλιση της «*συλλογικής εγγύησης*» των δικαιωμάτων και η καθιέρωση του δικαιώματος ατομικής προσφυγής αποτέλεσαν καίρια ποιοτικά χαρακτηριστικά του συστήματος δικαστικής προστασίας που εισήγαγε η ΕΣΔΑ. Το άτομο κατέστη –για πρώτη φορά- υποκείμενο του διεθνούς δικαίου και παράλληλα τέθηκαν οι βάσεις για την ανάπτυξη μιας ιδιαίτερης ευρωπαϊκής δικαιοταξίας στο πεδίο των θεμελιωδών δικαιωμάτων που συγκαθορίζει πλέον σημαντικά (και) την απονομή της ποινικής δικαιοσύνης στον εν γένει ευρωπαϊκό χώρο. Βασικός θεσμικός παράγοντας για την διάπλαση της εν λόγω δικαιοταξίας είναι το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Θεμελιωδών Δικαιωμάτων (ΕΔΔΑ), ως το μόνο (ενοποιημένο) πλέον –μετά το έτος 1998- δικαιοδοτικό όργανο του συστήματος της ΕΣΔΑ και «*αυθεντικός ερμηνευτής*» των διατάξεων της Σύμβασης.

Συναφώς πρέπει να αναφερθεί ότι, κατά την ιστορική της διαδρομή, η ΕΣΔΑ εμπλουτίστηκε με αρκετά Πρωτόκολλα, που άλλα χαρακτηρίζονται ως «*πρόσθετα*», καθόσον αναγνωρίζονται νέα δικαιώματα και άλλα ως «*τροποποιητικά*», υπό την έννοια της μεταρρύθμισης (διαδικαστικών) κανόνων του συστήματος δικαστικής προστασίας.

β) Οι παρεπόμενες ποινές στερούνται αυθυπαρξίας, υπό την έννοια ότι πάντοτε συνοδεύουν την κυρία ποινή και εξυπηρετούν συμπληρωματικά την επίτευξη των σκοπών της. Παρεπόμενες ποινές είναι λ.χ. η αποστέρηση των πολιτικών δικαιωμάτων, η απαγόρευση άσκηση επαγγέλματος, η δήμευση των προϊόντων και των μέσων τέλεσης του εγκλήματος.

Περαιτέρω, στο ποινικό κυρωτικό σύστημα εντάσσονται και τα μέτρα ασφαλείας. Διακρίνονται σε δύο κατηγορίες: **i)** στα αναπληρωματικά της ποινής, υπό την έννοια ότι αντί της ποινής επιβάλλεται το μέτρο ασφαλείας (λ.χ. φύλαξη ακαταλογίστων σε θεραπευτικό κατάσταση) και **ii)** στα συμπληρωματικά της ποινής (λ.χ. εισαγωγή αλκοολικών και τοξικομανών σε θεραπευτικό κατάσταση, απέλαση αλλοδαπού).

Γενικός σκοπός όλων των μέτρων ασφαλείας είναι η πρόληψη της τέλεσης νέων εγκλημάτων από τον δράστη.

Οι ποινές και τα μέτρα ασφαλείας έχουν προσωποπαγή χαρακτήρα. Συνδέονται δηλαδή άρρηκτα με ορισμένο φυσικό πρόσωπο, με συνέπεια, αν αυτό πεθάνει, να παύει η ποινική δίωξη. Κατά το ελληνικό ποινικό δίκαιο, τα νομικά πρόσωπα δεν έχουν ποινική ευθύνη.

3. Για ν' αντιληφθούμε καλύτερα τη λειτουργία του ουσιαστικού ποινικού δικαίου πρέπει να κατανοήσουμε ότι το ουσιαστικό ποινικό δίκαιο στηρίζεται:

α) σε αξιολογικούς κανόνες, δηλαδή σε κανόνες που αξιολογούν θετικά ορισμένες αξίες (λ.χ. τη ζωή) και

β) σε προστατικούς κανόνες που επιβάλλουν στους κοινωνούς ορισμένη συμπεριφορά. Αυτοί οι προστακτικοί κανόνες διακρίνονται σε απαγορευτικούς (λ.χ. «μη φονεύσεις») και σε επιτακτικούς (λ.χ. «να σώζεις όποιον βρίσκεται σε κίνδυνο»).

Ο ποινικός κανόνας είναι κυρωτικός, ο οποίος λογικά εμπεριέχει ή και προϋποθέτει τον αντίστοιχο αξιολογικό ή προστακτικό κανόνα δικαίου (λ.χ. στο ά. 299 του ΠΚ ορίζεται ότι: «όποιος με πρόθεση σκότωσε άλλον τιμωρείται με ισόβια κάθειρξη»).

Έτσι, μία βασική αποστολή του ποινικού δικαίου είναι η προστασία εννόμων αγαθών, δηλαδή θεμελιωδών αξιών της κοινωνίας, που είναι απαραίτητη για την ομαλή κοινωνική συμβίωση και ειρήνη.

Σχετικά πρέπει ν' αναφερθεί ότι οι ανωτέρω αξιολογικοί και επιτακτικοί κανόνες δικαίου πηγάζουν από διατάξεις υπέρτερης τυπικής ισχύος, δηλαδή το Σύνταγμα, την ΕΣΔΑ και το διεθνές δίκαιο καθώς και το δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Οι διατάξεις αυτές θέτουν μάλιστα στο νομοθέτη την υποχρέωση ποινικοποίησης μιας συμπεριφοράς. Παραδείγματα:

α) Στο άρθρο 9 του Συντ. κατοχυρώνεται η προστασία του οικιακού ασύλου. Αντιστοίχως στο άρθρο 241 του ΠΚ τυποποιείται το έγκλημα της παραβίασης του οικιακού ασύλου.

β) Στο άρθρο 3 της ΕΣΔΑ κατοχυρώνεται η απαγόρευση των βασανιστηρίων. Σύμφωνα με τη νομολογία του ΕΔΔΑ (Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων

του Ανθρώπου) τα συμβαλλόμενα μέρη οφείλουν να τυποποιούν ως εγκλήματα τις σχετικές παραβιάσεις για την αποτελεσματική προστασία του ατόμου έναντι των βασανιστηρίων. Σχετικές είναι στη χώρα μας οι διατάξεις των άρθρων 137 Α επ. του ΠΚ.

Υ) Στη (διεθνή) Σύμβαση του Ο.Ο.Σ.Α. για την καταπολέμηση της δωροδοκίας αλλοδαπών δημοσίων λειτουργών στις διεθνείς επιχειρηματικές συναλλαγές καλούνται τα συμβαλλόμενα μέρη να θεσπίσουν ποινικούς κυρωτικούς κανόνες για συμπεριφορές που περιγράφονται στην εν λόγω Σύμβαση. Ο έλληνας νομοθέτης συμμορφώθηκε σχετικά με το ν. 2656/1998.

δ) Σε Οδηγίες της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την προστασία του περιβάλλοντος περιγράφονται συμπεριφορές, για την παραβίαση των οποίων καλείται ο εσωτερικός νομοθέτης να θεσπίσει συγκεκριμένους ποινικούς κυρωτικούς κανόνες, όπως και έπραξε (λ.χ. ν. 4042/2012).

4. Συγχρόνως όμως οι κανόνες του ποινικού δικαίου αποβλέπουν και σ' έναν άλλο ιδιαίτερα σημαντικό σκοπό: να ελέγξουν ή και να περιορίσουν το κράτος από την αυθαιρεσία και την κατάχρηση σε βάρος των ατομικών ελευθεριών, στην οποία αυτό ενδέχεται να προβεί με τη βοήθεια του όπλου της ποινής.

Με σκοπό την προστασία των ατομικών ελευθεριών και την αποφυγή ενδεχόμενης κρατικής αυθαιρεσίας τίθενται όρια στην ποινική νομοθέτηση, καθώς και στην ερμηνεία κι εφαρμογή των ποινικών κυρωτικών κανόνων. Ειδικότερα:

4.1. Όρια στην ποινική νομοθέτηση χαράσσουν οι ακόλουθες αρχές:

-*Η αρχή της αναλογικότητας:* Μια ποινική κύρωση ως επέμβαση στα δικαιώματα του πολίτη μόνον τότε είναι νόμιμη, όταν είναι αναγκαία, κατάλληλη και ανάλογη προς τον επιδιωκόμενο σκοπό, δηλαδή την προστασία από το έγκλημα.

-*Η αρχή της επικουρικότητας:* Ποινή δεν επιτρέπεται να απειληθεί για κάθε συμπεριφορά που αντίκειται σ' έναν κανόνα δικαίου. Έστω κι αν η αποτροπή αυτής της συμπεριφοράς είναι κοινωνικώς αναγκαία, η τιμώρησή της με τα

μέσα του ποινικού δικαίου είναι επιτρεπτή μόνον όταν το αυτό αποτέλεσμα δεν μπορεί να επιτευχθεί με άλλο ηπιότερο μέσο, π.χ. με μια διοικητική κύρωση. Η ποινή είναι το έσχατο καταφύγιο του νομοθέτη. Λ.χ. δεν τιμωρείται κάθε προσβολή της περιουσίας, αλλά μόνον ορισμένοι τρόποι της, όπως αυτοί περιγράφονται ειδικώς στο νόμο (λ.χ. απάτη, εκβίαση).

4.2. Περαιτέρω, όρια στο νομοθέτη και τον εφαρμοστή του ποινικού δικαίου θέτει επίσης η θεμελιώδης αρχή της νομιμότητας του εγκλήματος και της ποινής: «Έγκλημα δεν υπάρχει ούτε ποινή επιβάλλεται χωρίς νόμο που να ισχύει πριν από την τέλεση της πράξης και να ορίζει τα στοιχεία της. Ποτέ δεν επιβάλλεται ποινή βαρύτερη από εκείνη που προβλεπόταν κατά την τέλεση της πράξης» (: άρθρο 7 του Συντάγματος καθώς και άρθρο 1 ΠΚ).

Από την ανωτέρω αρχή απορρέουν λοιπόν οι ακόλουθες τέσσερις απαγορεύσεις:

Οι δύο από αυτές απευθύνονται στο *νομοθέτη*:

- Απαγορεύονται οι εντελώς αόριστοι ποινικοί νόμοι.
- Απαγορεύεται η αναδρομική ισχύς νόμου που θεμελιώνει ή επαυξάνει το αξιόποινο.

Οι άλλες δύο απευθύνονται στον *δικαστή*:

- Αποκλείεται το έθιμο ως πηγή κανόνων δικαίου που να θεμελιώνει ή να επαυξάνει το αξιόποινο.
- Αποκλείεται η θεμελίωση ή επαύξηση του αξιοποίνου κατ' ανάλογη εφαρμογή ενός ποινικού νόμου.

B. Το δικονομικό ποινικό δίκαιο: Πρόκειται για το σύνολο των κανόνων δικαίου που ρυθμίζουν τη διαδικασία εκείνη, με την οποία επιδιώκεται –με μορφή δικανική- η πραγμάτωση του ουσιαστικού ποινικού δικαίου, χάριν της εμπέδωσης της ειρηνικής έννομης τάξης.

1. Ειδικότερα, οι δικονομικοί κανόνες καθορίζουν ποια κρατικά όργανα είναι αρμόδια και ποια διαδικασία πρέπει να τηρηθεί, προκειμένου να κριθεί,

αν ένας άνθρωπος είναι ένοχος για ορισμένο έγκλημα και σε καταφατική περίπτωση ποια ποινική κύρωση πρέπει να του επιβληθεί.

Εν προκειμένω, αρμόδια κρατικά όργανα είναι τα ποινικά δικαστήρια. Στο σημείο αυτό πρέπει να αναφερθεί ότι στο ελληνικό δίκαιο επικρατεί το κατηγορητικό σύστημα, κύριο χαρακτηριστικό του οποίου είναι η καθίδρυση μιας ιδιαίτερης κρατικής αρχής, της εισαγγελικής, η οποία είναι επιφορτισμένη με την άσκηση της ποινικής δίωξης. Αυτό σημαίνει ότι άλλος κατηγορεί και άλλος κρίνει. Εν τούτοις, ο εισαγγελέας δεν αναζητά μόνον στοιχεία που επιβαρύνουν τη θέση του κατηγορουμένου, αλλά και στοιχεία που την ελαφρύνουν. Και τούτο διότι λειτουργεί ως αμερόληπτο όργανο της Δικαιοσύνης που βοηθά τον δικαστή στη διάγνωση της αλήθειας και στην απονομή του δικαίου.

2. Οι δικονομικοί κανόνες περιέχονται κατ' αρχάς στον Κώδικα Ποινικής Δικονομίας (ΚΠΔ).

Όμως, πηγές του δικονομικού ποινικού δικαίου είναι επίσης διατάξεις του Συντάγματος, όπως και διεθνών συμβάσεων περί προστασίας θεμελιωδών δικαιωμάτων, ιδίως της ΕΣΔΑ. Μάλιστα, η ποινική δίκη είναι το πεδίο εκείνο, στο οποίο κρίνεται η αποτελεσματικότητα σειράς θεμελιωδών δικαιωμάτων που κατοχυρώνονται στο Σύνταγμα καθώς και σε διεθνείς συμβάσεις (λ.χ. δικαίωμα ακροάσεως, τεκμήριο αθωότητας, δίκαιη δίκη). Γι' αυτό, το δικονομικό ποινικό δίκαιο χαρακτηρίζεται ως «*εφαρμοσμένο συνταγματικό δίκαιο*» ή άλλως ως «*σεισμογράφος της συνταγματικής τάξης*».

3. Κεντρικό πρόσωπο στην ποινική δίκη είναι ο κατηγορούμενος, ο οποίος συμμετέχει σ' αυτή ως υποκείμενο, δηλαδή ως φορέας δικαιωμάτων, τα οποία συγκεφαλαιώνονται στο «*δικαίωμα σε δίκαιη δίκη*».

Τα δικαιώματα του κατηγορουμένου διακρίνονται συνήθως:

- Σ' εκείνα που αφορούν την ενεργητική συμμετοχή του στην ποινική δίκη: λ.χ. δικαίωμα ενημέρωσης για την κατηγορία που του αποδίδεται, δικαίωμα παροχής συνηγόρου, δικαίωμα εξέτασης μαρτύρων.

- Σ' εκείνα που αφορούν την παθητική συμμετοχή του στην ποινική δίκη: λ.χ. δικαίωμα στην μη αυτοενοχοποίηση. Δηλ. έχει δικαίωμα να αρνηθεί να απαντήσει σε ερωτήσεις ή ακόμη να απολογηθεί συνολικά. Επίσης έχει δικαίωμα να μην εισφέρει ο ίδιος στοιχεία που τον επιβαρύνουν, π.χ. να αρνηθεί να προσκομίσει έγγραφα.

Η αναγνώριση του κατηγορουμένου ως φορέα δικαιωμάτων οριοθετεί και την λήψη σε βάρος του των αποκαλούμενων μέτρων δικονομικού καταναγκασμού, όπως λ.χ. σωματική έρευνα, εξέταση DNA, άρση τηλεφωνικού απορρήτου.

Περαιτέρω, στην ποινική δίκη συμμετέχει ως διάδικος και ο αμέσως παθών από το έγκλημα. Σ' αυτόν αναγνωρίζεται η δυνατότητα να εγείρει την λεγόμενη «πολιτική αγωγή» ενώπιον του ποινικού δικαστηρίου. Αυτή αφορά μεν τις αστικές φύσεως αξιώσεις του (αποζημίωση, χρηματική ικανοποίηση λόγω ηθικής βλάβης) από την τέλεση του εγκλήματος. Όμως, η εν λόγω δυνατότητα συνιστά το «εισιτήριο» της συμμετοχής του (και) στην ποινική δίκη και συνοδεύεται από σειρά δικαιωμάτων που του παρέχονται για την υποστήριξη της κατηγορίας (λ.χ. δικαίωμα να διορίσει δικό του συνήγορο, να υποβάλει αιτήματα, να εξετάζει μάρτυρες, να ασκεί ένδικα μέσα).

4. Διευκρινίζεται ότι όταν κάνουμε λόγο για «ποινική δίκη» δεν εννοούμε μόνο τη διαδικασία στο ακροατήριο του ποινικού δικαστηρίου, αλλά μια μακρά αλληλουχία πράξεων που αρχίζει από την κίνηση της ποινικής δίωξης και τελειώνει με την έκδοση και την εκτέλεση μιας αμετάκλητης δικαστικής απόφασης. Κατά τη δομή της, η ποινική δίκη διακρίνεται σε δύο κύρια στάδια:

α) Την προδικασία, στην οποία εντάσσονται η διενέργεια της προκαταρκτικής εξέτασης, η κίνηση της ποινικής δίωξης και η ανάκριση, κατά την οποία διενεργούνται σειρά πράξεων που έχουν επαχθή χαρακτήρα (λ.χ. κατ' οίκον έρευνα, σωματική έρευνα, άρση τηλεφωνικού και τραπεζικού απορρήτου, κατάσχεση εγγράφων, προσωρινή κράτηση). Σκοπός της ανάκρισης είναι η συλλογή των αναγκαίων αποδεικτικών στοιχείων για να βεβαιωθεί η τέλεση

εγκλήματος και να αποφασιστεί, αν πρέπει να εισαχθεί κάποιος γι' αυτό στο ακροατήριο ενός ποινικού δικαστηρίου.

β) Την κυρία διαδικασία, που περιλαμβάνει τη διαδικασία στο ακροατήριο, η κατάληξη της οποίας είναι η έκδοση δικαστικής απόφασης.

Ακολουθεί η διαδικασία των ενδίκων μέσων κατά της ανωτέρω απόφασης, με την οποία κρίνεται τελειωτικά η εκάστοτε ποινική υπόθεση σε βάρος συγκεκριμένου προσώπου. Τα ένδικα μέσα είναι: ι) η έφεση και ιι) η αναίρεση.

5. Τέλος, σημειώνεται ότι ο ΚΠΔ προβλέπει σε εξαιρετικές περιπτώσεις τη δυνατότητα επανάληψης της διαδικασίας, ακόμη κι αν η ποινική δίκη περατώθηκε με αμετάκλητη απόφαση.

- Προς όφελος του καταδικασθέντα, η ανωτέρω δυνατότητα παρέχεται λ.χ. αν:

α) Αποκαλυφθούν νέα στοιχεία που κάνουν φανερό ότι αυτός που καταδικάστηκε ήταν αθώος ή τιμωρήθηκε για έγκλημα βαρύτερο από αυτό που τέλεσε.

β) Βεβαιωθεί ότι στην καταδίκη του κατηγορουμένου άσκησαν ουσιώδη επιρροή ψευδείς καταθέσεις ή πλαστά έγγραφα ή δωροδοκία δικαστή.

γ) Ο καταδικασθείς έχει προσφύγει στο ΕΔΔΑ για παραβίαση των δικαιωμάτων του περί δίκαιης δίκης, το οποίο τον δικαίωσε και εξέδωσε καταδικαστική απόφαση για τη χώρα μας.

- Σε βάρος του αθωωθέντα, η ανωτέρω δυνατότητα παρέχεται μόνον, αν βεβαιωθεί ότι στην καταδίκη του κατηγορουμένου άσκησαν ουσιώδη επιρροή ψευδείς καταθέσεις ή πλαστά έγγραφα ή δωροδοκία δικαστή κι εφόσον από την αθώωση δεν έχει περάσει ο απαιτούμενος χρόνος για την παραγραφή του εγκλήματος.

Γ. Στην περίπτωση αμετάκλητης καταδικαστικής απόφασης, η πραγμάτωση του ουσιαστικού ποινικού δικαίου με το δικονομικό δίκαιο δεν εξαντλείται στην απαγγελία της ενοχής και την κατάγνωση της αρμόζουσας ποινικής κύρωσης. Περιλαμβάνει και την εκτέλεση της απόφασης που την

επιβάλει. Το σύνολο των κανόνων δικαίου που την καθορίζει καλείται δίκαιο εκτέλεσης της ποινής.

Τέλος, τον τρόπο εκτέλεσης, την έκταση της στερητικής της ελευθερίας ποινή ρυθμίζει το σωφρονιστικό δίκαιο. Οι σχετικοί κανόνες περιέχονται κατά βάση στον Σωφρονιστικό Κώδικα.

II. Διεθνές Ποινικό Δίκαιο με ευρεία έννοια

Ως διεθνές ποινικό δίκαιο με ευρεία έννοια νοείται το σύνολο των κανόνων δικαίου που θεμελιώνουν ή αποκλείουν μια ποινική αξίωση ή καθιστούν δυνατή την πραγματοποίησή της και είτε πηγάζουν από διεθνείς ή διακρατικές σχέσεις και το διεθνές δίκαιο είτε συνδέονται με τις εν λόγω σχέσεις και το ανωτέρω δίκαιο. Κατά μία άποψη, ιδίως παλαιότερα, στο διεθνές ποινικό δίκαιο με ευρεία έννοια εντασσόταν και το αποκαλούμενο «*ευρωπαϊκό ποινικό δίκαιο*», το οποίο όμως πλέον εμφανίζει ιδιότυπα χαρακτηριστικά, που δικαιολογούν την αυτοτελή προσέγγισή του.

Σήμερα, το διεθνές ποινικό δίκαιο με ευρεία έννοια περιλαμβάνει:

A. Το δίκαιο των τοπικών ορίων του ποινικού δικαίου: είναι το σύνολο των κανόνων δικαίου που ρυθμίζουν τα τοπικά όρια εφαρμογής του εθνικού ποινικού δικαίου, δηλαδή την κατά τόπο έκταση της ποινικής δικαιοδοσίας του κράτους. Πρόκειται κυρίως για εσωτερικούς κανόνες ποινικού δικαίου, βάσει των οποίων κρίνεται, αν μια πράξη, που έχει στοιχεία αλλοδαπότητας, υπάγεται ή όχι στην ημεδαπή ποινική εξουσία.

1. Οι ανωτέρω κανόνες διαμορφώνονται σύμφωνα με γενικές αρχές του διεθνούς δικαίου. Ειδικότερα, η ποινική εξουσία της Πολιτείας συγκαθορίζεται διττώς από το διεθνές δίκαιο:

- *Αρνητικά*, υπό την έννοια ότι η επέκτασή της απαγορεύεται πέρα από ορισμένα όρια που θέτει το διεθνές δίκαιο, λ.χ. γενικός κανόνας είναι ότι κάθε κράτος υποχρεούται να μην επεμβαίνει σε εσωτερικές υποθέσεις άλλων κρατών.

- *Θετικά*, με δύο μορφές:

α) Όταν υπάρχει συνδετικό στοιχείο με την ημεδαπή.

Παραδείγματα: Εφαρμόζονται οι ελληνικοί ποινικοί νόμοι, όταν ένα έγκλημα τελέστηκε: ι) στην αλλοδαπή από ημεδαπό ή ιι) σε πλοίο ελληνικό στην ανοιχτή θάλασσα; Η απάντηση είναι καταφατική. Στην μεν πρώτη

περίπτωση σύμφωνα με την αποκαλούμενη αρχή της ενεργητικής προσωπικότητας (δηλ. της υπηκοότητας του δράστη), στη δε δεύτερη περίπτωση σύμφωνα με την αποκαλούμενη αρχή της σημαίας.

β) Όταν το διεθνές δίκαιο επιβάλλει στα κράτη να τιμωρούν –κατά το εσωτερικό τους δίκαιο- διεθνή εγκλήματα ή άλλως εγκλήματα που συνδέονται με την παγκόσμια δικαιοσύνη. Ενδεικτικά, ως τέτοια εγκλήματα χαρακτηρίζονται, η εμπορία ανθρώπων, εμπορία ναρκωτικών ουσιών, τρομοκρατικές πράξεις.

2. Με βάση τα ανωτέρω, την ποινική δικαιοδοσία καθορίζουν οι ακόλουθες αρχές του διεθνούς ποινικού δικαίου:

- Η αρχή της εδαφικότητας, δηλαδή το κράτος δικαιούται ν' ασκήσει την ποινική του εξουσία, εφόσον το έγκλημα τελέστηκε στο έδαφός του. Η εν λόγω αρχή χαρακτηρίζεται ως θεμελιώδης και αποτελεί τον βασικό κανόνα στο χώρο του αγγλοσαξωνικού δικαίου.
- Η αρχή της ενεργητικής προσωπικότητας, δηλαδή δικαιούται να ασκήσει ποινική δικαιοδοσία το κράτος υπηκοότητας του δράστη, εφόσον η συμπεριφορά του συνιστά έγκλημα και στον τόπο που τελέστηκε.
- Η αρχή της παθητικής προσωπικότητας, δηλαδή δικαιούται να ασκήσει ποινική δικαιοδοσία το κράτος υπηκοότητας του θύματος, εφόσον η συμπεριφορά του δράστη συνιστά έγκλημα και στον τόπο που τελέστηκε.
- Η αρχή της παγκόσμιας δικαιοσύνης, δηλαδή για ορισμένα σοβαρά εγκλήματα που χαρακτηρίζονται ως διεθνή από διεθνείς συμβάσεις, το κράτος έχει ποινική δικαιοδοσία ανεξάρτητα από τον τόπο τέλεσης του εγκλήματος και την υπηκοότητα του δράστη ή του θύματος.

B. Το δίκαιο της διεθνούς συνεργασίας σε ποινικές υποθέσεις: είναι το σύνολο των κανόνων δικαίου που αποσκοπούν στην αμοιβαία υποστήριξη και αλληλοβοήθεια των κρατών στο πεδίο του ποινικού δικαίου. Πηγές του δικαίου είναι κυρίως πολυμερείς και διμερείς διεθνείς συμβάσεις.

Παραδοσιακά, η εν λόγω συνεργασία αντιμετωπιζόταν ως ένα ζήτημα διεθνών σχέσεων μεταξύ κυρίαρχων κρατών. Έτσι, βασικές αρχές που διέπουν

τους σχετικούς συμβατικούς κανόνες είναι αφενός η αρχή της κυριαρχίας και αφετέρου η αρχή της αμοιβαιότητας συμφερόντων που υπάρχει μεταξύ των κρατών όσον αφορά την καταπολέμηση της εγκληματικότητας σε διεθνές επίπεδο. Όμως, η αναγνώριση του ατόμου ως υποκειμένου του διεθνούς δικαίου και ιδίως -σε ευρωπαϊκό περιφερειακό επίπεδο- η ανάπτυξη της νομολογίας του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ) ανέδειξε -σταδιακά- την υποχρέωση σεβασμού των θεμελιωδών δικαιωμάτων του θιγόμενου προσώπου. Έτσι, σήμερα γίνεται πλέον λόγος για την αποκαλούμενη «*τριμερή διάσταση*» της εν λόγω διεθνούς συνεργασίας (: κράτος που ζητά τη συνδρομή – κράτος στο οποίο απευθύνεται το αίτημα και καλείται ν' αποφασίσει σχετικά – θιγόμενο πρόσωπο).

Βασικές μορφές συνεργασίας αποτελούν:

α) Η έκδοση, μέσω της οποίας ένα κράτος (εκζητούν κράτος) ζητά από ένα άλλο κράτος (εκζητούμενο κράτος) να παραδώσει στις αρχές του ένα πρόσωπο (: εκζητούμενος φυγόδικος ή φυγόποινος), προκειμένου να δικαστεί (στο εκζητούν κράτος) για τέλεση ενός εγκλήματος ή να εκτίσει –εφόσον έχει ήδη καταδικαστεί- την επιβληθείσα ποινή.

β) Η δικαστική συνδρομή, μέσω της οποίας ένα κράτος ζητά από ένα άλλο κράτος να διενεργήσει για λογαριασμό του ανακριτικές πράξεις, με σκοπό την συλλογή αποδεικτικών στοιχείων που είναι χρήσιμα για την εξιχνίαση ενός εγκλήματος (λ.χ. να προβούν οι δικαστικές αρχές του εκζητουμένου κράτους σε κατάσχεση πραγμάτων, σε άρση τραπεζικού απορρήτου κ.λπ.).

γ) Η μεταφορά καταδίκων, δηλαδή η μεταφορά κρατουμένων από τις φυλακές του τόπου, όπου καταδικάστηκαν, στις φυλακές της πατρίδας τους, ώστε να καταστεί ευχερέστερη η κοινωνική τους επανένταξη.

δ) Η ανταλλαγή πληροφοριών για οργανωμένες εγκληματικές δραστηριότητες.

Γ. Το διεθνές ανθρωπιστικό ποινικό δίκαιο: πρόκειται για εκείνο το σύνολο των κανόνων διεθνούς δικαίου που έχουν ως αντικείμενο πράξεις, οι οποίες συνιστούν προσβολές υψίστων αξιών της διεθνούς κοινωνίας,

διαταράσσουν σοβαρά τη διεθνή έννομη τάξη και θεμελιώνουν άμεση ποινική ευθύνη του ατόμου απέναντι στη διεθνή κοινότητα. Όπως γίνεται αντιληπτό, σε αντίθεση με τις ανωτέρω υποκατηγορίες, οι κανόνες αυτοί ανήκουν συστηματικά στο διεθνές δίκαιο. Γι' αυτό και γίνεται λόγος για «γνήσιο διεθνές ποινικό δίκαιο».

Στο πλαίσιο εξέλιξης του ανωτέρω δικαίου καθοριστική ήταν η συνειδητοποίηση των κρατών, μετά τον πρώτο, κυρίως δε μετά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, ότι ορισμένες πράξεις όπως λ.χ. η γενοκτονία, η διεξαγωγή επιθετικού πολέμου κ.α. προσβάλλουν βαρύτατα θεμελιώδεις αξίες της ανθρωπότητας. Μάλιστα, οι πράξεις αυτές θα έπρεπε να επισύρουν ποινική ευθύνη των δραστών τους απέναντι στη διεθνή κοινότητα, ανεξάρτητα από το αν η επιβολή ποινής ήταν δυνατή κατά το δίκαιο της πατρίδας των υπαιτίων. Μετά τη Δίκη της Νυρεμβέργης (1945-1946), θεσπίστηκε σειρά διεθνών συμβάσεων που είχαν ως αντικείμενο την ποινική αντιμετώπιση των σχετικών εγκλημάτων. Παράλληλα, όμως, προβαλλόταν επιτακτικά η ανάγκη για τη δημιουργία ενός μόνιμου Διεθνούς ποινικού δικαστηρίου, ώστε η διεθνής έννομη τάξη να είναι σε θέση η ίδια να καταστείλει τα εν λόγω εγκλήματα.

Έτσι, μόλις το έτος 1998 υιοθετήθηκε από τη διπλωματική διάσκεψη του ΟΗΕ το Καταστατικό του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου. Τούτο εδρεύει στη Χάγη και έχει δικαιοδοσία επί των σοβαρότερων εγκλημάτων που ενδιαφέρουν τη διεθνή κοινότητα. Ειδικότερα, πρόκειται για τα εγκλήματα γενοκτονίας, πολέμου, επίθεσης καθώς και τα αποκαλούμενα εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας (λ.χ. υποδούλωση, βασανιστήρια). Στη σχετική σύμβαση (που κυρώθηκε στη χώρα μας με το ν. 3003/2002) θεσπίζονται επίσης κανόνες (γενικού) ουσιαστικού και δικονομικού ποινικού δικαίου.